

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови та літератури

УКРАЇНСЬКІ ПВДЕННОБЕССАРАБСЬКІ ГОВІРКИ
НОВІШОЇ ФОРМАЦІЇ

Кваліфікаційна робота здобувача
освітнього ступеня магістр
спеціальності 035.01 Філологія
(Українська мова і література)
освітньої програми

«Українська мова і література»

Гайдут Ганни Миколаївни

Керівник:

д. філол. н., доц. Колесников А. О.

Рецензент:

к. філол. н., ст. викл. Кісеолар П. Д.

Робота допущена до захисту

на засіданні кафедри української мови та літератури
(назва випускової кафедри)

протокол № 7 від «10» січня 2020 р.

Завідувач кафедри

[підпис] Колесніков А. О.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист

на відкритому засіданні ЕК

«24» січня 2020 р.

Оцінка 100 відмінно
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК

[підпис] Трищук Т. Ю.
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ГОВІРКА НОВІШОЇ ФОРМАЦІЇ: ІДІОМ, ОБ'ЄКТ І ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Місце українських говірок новішої формації з-поміж інших одиниць діалектного членування.....	12
1.2. Особливості методів і прийомів дослідження говірок новішої формації.....	19
1.3. Полілінгвізм носіїв говірок новішої формації та його вплив на динаміку діалектів.....	28
1.3.1. Полілінгвізм ареалу межиріччя Дністра і Дунаю як чинник розвитку ідіомів.....	28
1.3.2. Індивідуальний полілінгвізм як чинник динаміки говірок	30
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. МОВНІ І СОЦІОЛІНГВАЛЬНІ РИСИ УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК НОВІШОЇ ФОРМАЦІЇ РІЗНИХ ТИПІВ.....	37
2.1. Говірки новішої формації зі збереженою генетичною основою.....	37
2.1.1 Західнополіський діалектний тип та його трансформація у південнобессарабському ареалі.....	40
2.1.1.1. Фонетика західнополіського діалектного типу.....	40
2.1.1.2. Граматика західнополіського діалектного типу.....	41
2.1.1.3. Лексика західнополіського діалектного типу.....	44
2.1.2. Закарпатський діалектний тип та його трансформація у південнобессарабському ареалі	49
2.1.2.1. Фонетика закарпатського діалектного типу.....	49
2.1.2.2. Граматика закарпатського діалектного типу.....	52
2.1.2.3. Лексика закарпатського діалектного типу.....	54

2.2. Говірки новішої формації з редукованою / мішаною діалектною і нестійкою національною основою.....	56
2.2.1. Західностеповий південнобессарабський діалектний тип як генетична основа говірок новішої формації.....	60
2.2.1.1. Фонетика південнобессарабського діалектного типу.....	60
2.2.1.2. Граматика південнобессарабського діалектного типу.....	67
2.2.1.3. Лексика південнобессарабського діалектного типу.....	72
2.3. Вплив на динаміку українських говірок новішої формації контактних мов та інших ідіомів.....	74
Висновки до розділу 2.....	75
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Актуальність магістерської роботи полягає в тому, що об'єктом дослідження стали такі говірки української мови, які раніше залишалися поза увагою мовознавців-діалектологів, або вони вивчалися принагідно і безсистемно. Це говірки української мови новішої формації, що побутують на півдні Одеської області, функціонують в неоднакових (зазвичай полікомпонентних, неоднорідних) соціолінгвальних умовах і під впливом таких обставин втрачають свої генетичні діалектні, а іноді й національні риси, або вони зазнають істотної редукції.

Українські діалекти Одещини неодноразово ставали об'єктом вивчення мовознавців. Починаючи із середини ХХ століття їх досліджують А. А. Москаленко, А. М. Мукан, В. П. Дроздовський, П. Ю. Гриценко, Т. П. Заворотна, В. П. Логвин; в останній чверті ХХ століття – на початку ХХІ століття – П. Ю. Гриценко, О. І. Бондар, М. С. Делюсто, А. О. Колесников та ін. Результатами такого вивчення стали насамперед описові праці, що характеризують мікроареали [25–29; 33, 34; 47, 48; 53, 54; 60], окремі діалектні мікросистеми [20; 52], а також лексикографічні праці [59; 73]. Невеликі словнички діалектної лексики, а також діалектні мікротексти були додані до деяких дисертацій [29; 33; 60]. Лінгвогеографічне відбиття територіальне варіювання української мови на теренах Одеської області знайшло в загальнонаціональних атласах і картах, напр., [7; 7, с. V, с. IX], а також у регіональному «Атласі українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю» [43].

Одещина є регіоном з неоднорідним діалектним простором: старожитніми подільськими є північно-західні райони області (Любашівський, Окнянський, Подільський, Балтський, Савранський, Кодимський, Ананьївський, Захарівський); південні та східні райони – новожитні степові. Найбільш строкатий характер має південнобессарабський ареал (територія межиріччя Дністра і Дунаю), де український лінгвальний

компонент активно взаємодіє з румунськими, болгарськими, російськими, гагаузькими та іншими говірками.

Специфічні українські південнобессарабські говірки новішої формації, що є об'єктом нашого дослідження, становлять порівняно великий окремий мікроареал насамперед в Арцизькому районі, який частково поширюється на Тарутинський і Саратський райони, а також утворюють мозаїчні вкраплення у говірки мішаного типу Білгород-Дністровського та інших районів.

Переважна більшість говірок української мови новішої формації належать до Арцизького району. Це мікросистеми м. Арциз (Arzis, Peterwunsch), Веселий Кут (Alecksüßwerth, Paris), сс. Долинівка (Gnadental), Вишняки (Neu-Arzis), Надєждівка (Hoffnungsfeld, Hoffnungstal), Мирнопілля (Friedenstal), Новоселівка (Neu-Elft, Fere-ChampenoiseII), Прямобалка (Dennewitz), Плоцьк (Plotzk), Садове (Alt-Elft, Fere-ChampenoiseI), Теплиця (Teplitz). Такі говірки також наявні у Тарутинському районі: смт Тарутине (Tarutino), смт Березине (Beresina), смт Бородіно (Borodino), сс. Весела Долина (Klöstitz), Малоюрославець Перший (Wittenberg), Малоюрославець Другий (Alt-Posttal), Лужанка (Katzbach), Плачинда (Josefsdorf), Нове Тарутине (Neu-Tarutino); в Татарбунарському районі: сс. Маразліївка (Maraslienfeld), Базар'янка (Basyriamka), в Саратському районі: смт Сарата, Розівка (Rosenfeld), сс. Світлодолинське (Lichtental), Надежда (Eigenfeld), Благодатне (Gnadenfeld), в Білгород-Дністровському районі: сс. Софіївка (Sofiental), Долинівка (Neu-Posttal), Семенівка (Seimeny), Романівка (Romanowka), Шабо, а також у Кілійському районі: с. Помазани (Pomasan).

Відрізняються південнобессарабські українські мікросистеми новішої формації від решти українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю часом формування (утворено більшість з них у 40-60-ті роки ХХ століття у колишніх селищах так званих «бессарабських німців», які доволі оперативно (з вересня по листопад 1940 р.) були виселені на тогочасну територію Німеччини, зокрема й землі окупованої Польщі, за радянсько-німецькою угодою від 5 вересня 1940 р. [38], але наявні й інші моделі формування

українських говірок цього типу), специфікою переселення діалектоносіїв та, як наслідок, мовними (соціолінгвальними та власне діалектними) рисами новостворених говірок [44, с. 12–13]. Серед мікросистем новішої формації є відносно стійкі, які зберігають як мовні, так і діалектні особливості. Це дало можливість А. О. Колесникову виділити говірки з різними діалектними домінантами, які до того ж характеризує неоднакова виразність (із західнополіською доволі міцною домінантою – говірка с. Новоселівка Арцизького району, із західнополіською слабшою домінантою – говірка с. Мирнопілля Арцизького району, західнополіською слабкою домінантою – Веселий Кут, Вишняки Арцизького району; із закарпатською домінантою – говірка с. Прямобалка Арцизького району). Окремі з них (зокрема, із слабкою домінантою) вже сьогодні розвиваються за динамічною моделлю мішаних говірок. З-поміж говірок новішої формації наявні й такі, які ще зберігають українську лінгвальну домінанту, але зазнають діалектної редукції, розвиваючись фактично за зразком мішаних ідіомів (напр., Малоярославець Другий Тарутинського району, Плоцьк Арцизького району, Софіївка Білгород-Дністровського району), є й такі говірки, в яких відчутна редукція спостережена не лише щодо діалектних, але й мовних рис, а також ті, в яких стійкі ідіоми не є домінантними, проте все одно зберігаються (говірка бойківською основою с. Нова Дофінівка Лиманського району).

Зв'язок роботи з науковими темами. Магістерська робота на початковому етапі виконувалася в межах вже завершеного на сьогодні (IV квартал 2018 р.) фундаментального державного наукового проєкту Ізмаїльського державного гуманітарного університету «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різносистемних мов і діалектів» (НДР № 0116U004158), а на завершальному етапі – у процесі пошуку і наукового обґрунтування нової, поданої на конкурс наукових проєктів Міністерства освіти і науки України, теми «Удержавлення української мови як засобу міжнаціонального спілкування в полімовному й полідіалектному

межиріччя Дністра і Дунаю», яка має не лише фундаментальний характер, але й важливе освітнє, соціально-політичне значення, можливість практичного застосування результатів у сфері державної політики.

Метою дослідження є пошук шляхів вивчення, ефективних дослідницьких процедур, а також перспектив дослідження українських південнобессарабських говірок новішої формації, визначення значущості їхнього опису і класифікації для світової лінгвістики та українського мовознавства. Також метою нашої праці є поглиблення знань про українські говірки, удокладнення класифікації переселенських діалектних мікросистем.

Задля реалізації цієї мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

1) проаналізувати історію та сучасні методи дослідження переселенських / новожитніх говірок, спроби класифікації цих діалектних мікросистем;

2) сформувати власну фонотеку та текстотеку мовлення діалектоносіїв новожитніх говірок новішої формації, здійснити аналіз цих текстів, а також діалектних записів з фонofонду кафедри української мови і літератури ІДГУ;

3) описати фонетичний рівень новожитніх українських говірок новішої формації зі збереженими генетичними складниками / домінантами (зокрема, західнополіським та закарпатським);

4) описати лексичний та фразеологічний рівень переселенських українських ідіомів новішої формації зі збереженими генетичними складниками (західнополіським, закарпатським);

5) здійснити опис морфологічного рівня українських говірок новішої формації зі збереженими генетичними ознаками (західнополіськими, закарпатськими);

6) схарактеризувати новожитні українські говірки новішої формації зі збереженими генетичними складниками (західнополіським, закарпатським) на синтаксичному рівні;

7) визначити вплив на генетичну основу цих мікросистем південнобессарабського діалектного типу української мови та її літературного стандарту на фонетичному, лексичному, фразеологічному, морфологічному та синтаксичному рівнях, ступінь стійкості цих рівнів до такого інтерферентного впливу, а також залежність цього впливу від соціолінгвальних умов побутування говірок;

8) проаналізувати можливий вплив на досліджувані говірки контактних у новому ареалі їхнього побутування мов та інших генетичних типів говірок української мови, зокрема таких ідіомів як російська мова (літературна і діалектна форми), болгарська діалектна мова, румунська мова (молдовський діалект), встановити ступінь проникності українських говірок новішої формації на різних рівнях їхньої структури до впливів цих ідіомів та залежність такої інтерференції від соціолінгвальних умов;

9) визначити інші генетичні, а також динамічні ознаки аналізованих діалектних мікросистем;

10) удокладнити визначення українських говірок новішої формації, на підставі визначених генетичних і динамічних діалектних рис доповнити і уточнити їхню класифікацію.

Об'єкт дослідження – мовна система новожитніх говірок новішої формації півдня Одещини, говірки новішої формації з погляду їхньої класифікації.

Предмет дослідження – збережені генетичні риси говірок та трансформації на різних рівнях мовної структури (фонетичному, словотвірному, морфологічному, лексичному, синтаксичному), тенденції їхньої динаміки в часі.

Джерелом дослідження стали фонозаписи (власні записи, здійснені упродовж 2016–2019 рр., і записи з фонофонду кафедри української мови і літератури ІДГУ, а також транскрибовані діалектні тексти), здійснені у селах Одещини, де побутують говірки новішої формації, власні спостереження над говірками, а також відповіді діалектоносіїв на питання діалектологічної

програми.

Методологію дослідження визначає інтеграція наук, поєднуючи насамперед діалектологічні та соціолінгвістичні дослідницькі процедури. У праці використано описовий метод, а також зіставний, структурний і порівняльно-історичний. Збір матеріалу було здійснено за допомогою експедиційного методу та анкетування. Також застосовано прийом порівняння свідчень, отриманих шляхом спостереження і анкетного методу.

Наукова новизна. Наукова робота є першим із досліджень, що ставлять за мету узагальнення відомостей про говірки новішої формації – ті новожитні говірки, які раніше не ставали об'єктом традиційної діалектології, оскільки, мовляв, «діалектотворчий процес в них ще не завершений». Насправді діалектотворчий процес – явище перманентне, він триває завжди в усіх говірках. Що тоді відлякувало дослідників-діалектологів від такого цікавого об'єкта, як українські говірки новішої формації? По суті – те ж саме, що ускладнює опис і картографування новожитніх говірок загалом, тільки в ще більшій концентрації – це значний вплив на їхнє лінгвальне буття і доволі стрімку динаміку соціолінгвальних чинників побутування і розвитку цих діалектних мікросистем, що в свою чергу вимагає від науковців-філологів залучення в діалектологічні дослідження соціолінгвістичних дослідницьких процедур. До цього українська діалектологія у ХХ столітті, очевидно, ще не була готова. Наш аналіз спрямований на інтеграцію діалектологічних і соціолінгвістичних методів, на удокладнення наявної класифікації українських переселенських говірок загалом і говірок новішої формації зокрема.

Теоретичне значення праці убачаємо в тому, що вивчення окремих українських говірок новішої формації української мови та їхніх мікроареалів уможливить заповнення інформаційних лакун щодо просторового варіювання української мови, дозволить поліпшити описове і лінгвогеографічне відбиття її ареалів, зокрема новожитніх, уточнити і деталізувати класифікацію діалектів української мови, вдосконалити

діалектологічні та соціолінгвістичні методи мовознавства, взаємозбагативши і взаємодоповнивши їх, дасть можливість більше дізнатися про динамічні процеси в українських діалектах, зумовлені як внутрішніми закономірностями розвитку говірок, так і тими, що пов'язані із ситуацією мовного і діалектного контакту.

Практичне значення праці полягає у фіксації й упорядкуванні нового діалектного і соціолінгвального емпіричного матеріалу, поповненні діалектологічної науки практичним досвідом обстеження українських говірок новішої формації, в уточненні інформації про поведінку генетично західнополіських, закарпатських та інших говірок у нових інтерферентних діалектних умовах, їхні зміни на фонетичному, морфологічному і лексичному рівнях мовної структури. Це у свою чергу знайде застосування під час опрацювання загальнотеоретичних проблем української діалектології, вивчення питань варіювання української мови у просторі та її динаміки у часі, зокрема під час читання у вищі низки нормативних курсів і дисциплін вільного вибору, як-от: «Українська діалектологія», «Сучасна українська мова», «Українська мова в діяхронному аспекті», «Українська лінгвогеографія», «Українські говірки межиріччя Дністра і Дунаю», «Мови та діалекти межиріччя Дністра і Дунаю» тощо.

Апробація дослідження. Деякі основні положення кваліфікаційної магістерської роботи було апробовано на: IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий пошук студента: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук» (15 листопада 2018 року, м. Ізмаїл); III Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції з нагоди Міжнародного дня рідної мови «Актуальні проблеми сучасної філології» (21 лютого 2019 р., м. Ізмаїл); Міжнародній науковій конференції «Крос-культурний код Подунав'я: історико-лінгвістичні студії» (20 жовтня 2019 року), V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий пошук студента: сучасні проблеми та

тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук» (14 листопада 2019 року, м. Ізмаїл).

Публікації. За результатами магістерського дослідження опубліковано наукову працю:

Гайдут Г. Соціальне й індивідуальне в українській новожитній говірці межиріччя дністра і Дунаю. *Науковий пошук студента: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук*: зб. студ. наук. праць. Вип. 5. Ізмаїл: РВВ ІДГУ, 2019.

Структура і зміст роботи: Магістерську роботу складають вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел (77 позицій).

Загальний обсяг роботи – 95 с.

РОЗДІЛ 1. ГОВІРКА НОВІШОЇ ФОРМАЦІЇ: ІДИОМ, ОБ'ЄКТ І ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Місце українських говірок новішої формації з-поміж інших одиниць діалектного членування

Українську діалектну мову, як і будь-який інший діалектний різновид національної мови, складають певні більші або менші одиниці. Нагадаємо, що найдрібнішою діалектною одиницею в українській діалектологічній традиції є говірка, однорідна за особливостям мови система, представлена на невеликій території в однаковому етнічному середовищі. Говірка, на думку лінгвістів, одночасно і найневизначеніший за змістом термін: в залежності від кількості та якості розпізнавальних ознак можна описати говірку однієї людини, говірку одного села і взагалі говірку всіх українців. Тому традиційно «говіркою» визнаємо конкретну діалектну мікросистему, «місцеву мову» у всіх її особливостях, як диференційних, так і спільних для української мови.

Група говірок представляє більшу одиницю, і чим більше така група за територією поширення говірок, тим менше ознак, що виділяють її серед всіх інших. На кожному окремому етапі розвитку діалектів саме групи говірок мають властивість представляти реально функціонуючі діалектні комплекси, що визначаються за певною сумою спільних ознак і разом з тим відображають систему мови.

Наріччя – найбільша одиниця діалектного членування, вона визначається за мовними, культурними та історичними ознаками розмежування говорів, а у вузькому значенні слова власне і означає «діалект» [9; 30; 51].

За генетичними ознаками діалектологи розмежовують дві головні групи мовно-територіальних утворень – основні / давні / старожитні та новожитні / новостворені.

Давні / основні / старожитні територіально-мовні утворення або діалектні групи пов'язані з походженням певної мови. У таких діалектах

зберігаються дуже архаїчні риси (діалектні елементи). Тому ці говори вчені називають архаїчними, старожитніми. В одних архаїчних діалектах найбільш залишилося, до прикладу, давніших фонетичних рис (поліські, карпатські, буковинські говірки), в інших – морфологічних і синтаксичних (більшість південно-західних говорів), давніх лексичних та інших ознак (карпатські говірки).

Новостворені діалекти, або говори, виникли в той час, коли мова певного народу вже була сформована. Походження новостворених говірок, зумовлене діалектотворчим процесом у зв'язку із заселенням нових територій. Основою для новостворених діалектів стають говірки різних діалектів і взагалі змішування різнодіалектної людності. До новожитніх діалектів української мови традиційно належать, наприклад, степові, донецькі, кубанські тощо [30].

На думку А. М. Залеського, відмінності між старожитніми й новожитніми українськими говорами варто пояснювати значною мірою тією обставиною, що формування новостворених говорів почалося у XVI – XVII столітті, коли складання основних діалектних груп української мови на старожитній території вже в основному завершилось [7].

Дослідження новожитніх говорів різних мов свідчать, що розвиток їх на території пізнього заселення відбувався і відбувається в інших умовах, в умовах широкого розвитку різних форм міждіалектного і міжмовного контактування і визначався складною сукупністю мовних і позамовних чинників. До мовних чинників належать: ступінь лінгвістичної близькості контактних переселенських говірок, характер їх відношення до материнських діалектних і мікросистем і літературного стандарту, відповідність vs невідповідність їхнього розвитку напрямку розвитку літературного ідіому. З-поміж позамовних (екстралінгвістичних) розмежовують такі: час переселення (в до національний період чи після, до або після утворення основних діалектних угруповань на старожитній території, загальний час сумісного проживання носіїв різних говірок на новозаселеній території),

особливості переселення (офіційне, примусове, стихійне, масове), економічні, суспільні, культурні умови життя (тісні гармонійні стосунки чи відчуженість, замкнутість, характер господарської діяльності, ступені розвитку матеріальної та духовної культури, побуту, близькість адміністративних, торгових, культурних центрів та ступінь їхнього впливу на такі говірки) [9; 30; 32; 51].

Ф. Т. Жилко розмежовує також особливий різновид новостворених діалектів, який становлять говори, що мають різнодіалектні елементи, а саме: 1) з мозаїчними різнодіалектними вкрапленнями в структуру; 2) з мозаїчними говірками, що мають різнодіалектне походження. Саме такі типи новожитніх говорів поширені, на думку автора, на півдні України (степові говірки) [30].

Окремим різновидом новостворених говірок визнають переселенські (колоніальні) говірки. Специфіка їх полягає в тому, що вони виникли як новостворені, проте відірвані від основної території мови народу, поширені на території іншої мови, оточені її діалектами і зазнають більшого або меншого її впливу. Насамперед переселенські говірки законсервовані, загальмовані у власному розвитку і можуть зберігати архаїчні риси.

Під впливом іншої мови та оточуючих говірок виникають й різні типи переселенських діалектних мікросистем: 1) говірки, що в основному зберігають характерні діалектні особливості мови, до якої належать; 2) говірки, в яких присутня значна кількість елементів мови, на території якої вони поширені; 3) говірки, що зберігають тільки структурні і системні взаємозв'язки (діалектний тип) рідної мови; 4) говірки, що вже перейшли до іншої мови, набули характеру якогось з її діалектних типів, але ще зберігають і деякі елементи вихідного діалектного типу. Останній різновид переселенських говірок належить до інших мов і тільки генетично споріднений з певною мовою. До різних типів переселенських діалектів, за визнанням діалектологів, належать, наприклад, кубанські українські говірки, говірки української мови на Далекому Сході, в

Казахстані, на Дону, Поволжі, в Сибіру. Різняться також переселенські українські говірки в Польщі, Чехословаччині, Румунії, Югославії, в Канаді [30; 32].

Серед переселенських зрідка трапляються такі говірки, що виникли внаслідок переселень окремих громад. Саме такі діалектні мікросистеми, не зазнавши змішування різнодіалектних елементів, становлять тип архаїчних, хоча і в оточенні іншої мови (її діалектів).

Мішані говірки, за переконанням Ф. Т. Жилка, виникли історично пізніше, діалектотворчий процес на їх території ще повністю не завершився. Ще виразно виявляються різні говіркові елементи, які лягли в основу творення цих діалектів, що, власне, й зумовлює їхню структуру. Мішані діалекти характеризуються значною кількістю паралелізмів різнодіалектного походження. До цього різновиду діалектних мікросистем належать різні говори на півдні і сході України, окремі українські переселенські говірки в Росії [30; 32].

З-поміж мішаних говірок наявні й такі, в яких різнодіалектні елементи виступають з певною територіальною локалізацією, утворюючи своєрідну мозаїчність у межах одного говору. Такого типу мішані говірки поширені найбільше на півдні України, в межиріччі Дністра і Дунаю. Мозаїчність територіального вияву різнодіалектних елементів характерна здебільшого для переселенських говорів, зокрема недавно утворених.

На межі, кордоні певної мови внаслідок тривалих контактів її говорів з говорами сусідньої генетично спорідненої мови можуть утворюватися перехідні діалекти. Характерною рисою таких перехідних говорів вважають те, що елементи сусідніх мов становлять певне поєднання. Отож, елементи сусідньої мови увійшли в структурні й системні взаємозв'язки елементів різних сфер (фонетики, лексики, морфології, синтаксису). Перехідними за своєю природою є окремі говірки на кордоні між українською і білоруською мовами, українською і польською мовою, українською і словацькою мовою.

А. О. Колесников відзначив, що проблема класифікації одиниць діалектного членування щодо новостворених діалектних мікросистем стоїть найбільш гостро. На думку лінгвіста, українські говірки, що побутують в межиріччі Дністра і Дунаю, становлять специфічний різновид переселенських говірок, адже, їх своєрідність полягає у тому, що вони, з одного боку, латеральні (окраїнні) і функціонують в полілінгвальному середовищі, а з іншого, продовжують діалектний континуум і відносно домінують з-поміж говірок інших мов [44].

Вчений, працюючи над уточненням місця цих діалектних мікросистем з-поміж інших і класифікацією всередині ареалу, поклавши в основу типології вироблені принципи класифікації переселенських говірок Л. І. Баранникової [8], за критерієм часу переселення виділив серед українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю дві групи: 1) говірки давнішої / основної формації, які розвиваються в ареалі близько двохсот років; 2) говірки новішої / другої формації, яким близько шістдесяти років (виникли на місці колишніх німецьких сіл). Дослідник зауважив також, що подібний поділ не виключає існування проміжних типів говірок другого типу, якими на його думку, є, до прикладу, говірки сіл Ройлянка, Царичанка Татарбунарського району, та проміжних типів говірок першого типу, до яких можна віднести села Стара Царичанка, Миколаївка Білгород-Дністровського району, Шевченкове Кілійського району і пізніших [44].

Ще одним критерієм, що дає можливість протиставити діалектні мікросистеми першого і другого типів, є характер кореляції між мовою і діалектами, особливості соціально-історичних умов функціонування діалектів. Так, якщо формування говірок основної формації припадає на початковий етап формування нової української літературної мови, то становлення і функціонування говірок новішої / другої формації, позначене сильнішим впливом національної мови, тому умови розвитку таких говірок, їх класифікація є особливо складними і суперечливими [42; 44, с. 24].

Задля розуміння процесу формування українських говірок новішої формації, за переконанням А. О. Колесникова, слід змоделювати основні стадії їхнього розвитку. На його думку, перша стадія – це формування говірки на рівні «притирання» ідіолектів, якщо вони є полігенними, і тоді (на цій стадії) відбуваються бурхливі процеси адаптації діалектоносіїв і трансформації материнських діалектних і мовних рис, запозичень і витворення мовних інновацій, перебіг яких залежить від соціальних і вікових характеристик мовців. Якщо ж говірка формується як моногенна, то її буття на першій стадії можна порівняти з процесом трансплантації, коли мовна структура лише змінює локацію, але недооцінювати обов'язкові зміни у говірці та їхню інтенсивність і в цьому випадку не можна. Наприклад, за такого сценарію майже одразу атрофується чи зазнає суттєвої трансформації лексика, пов'язана зі зниклими умовами життя і харчування мовлян в материнському ареалі побутування (сніжні та морозні зими, гірська місцевість, полонини, ліси з їх флорою і фауною, зокрема гриби як об'єкт харчування (назви грибів, процес їхнього збирання і заготівлі), дерева, що ростуть у лісі, як джерело для харчування (наприклад, ліщина, береза, дуб), заготівлі дрів, як будівельний матеріал тощо), натомість в генетичній діалектній основі з'являються лексичні лакуни у зв'язку з потребою номінації нових реалій, не притаманних материнському ареалу (море, плавні, гирла великих річок і великі бессарабські озера, риболовля на них, літня посуха, степ зі своєрідною флорою і фауною, виноградарство і виноробство тощо). Під впливом полілінгвізму і поліетнічності регіону може зазнавати трансформації також національна та мовна свідомість діалектоносіїв [42].

Наступним етапом розвитку аналізованих говірок є рух їх у бік вже відомих типів переселенських говірок: полігенних / мішаних (що є, як правило, типовим різновидом переселенських говірок, своєрідним діалектним тлом) і моногенних – одно-, рідше полікомпонентних (що становлять зазвичай мозаїчні вкраплення у вищезазначене тло). При цьому (на третій стадії розвитку) моногенні говірки поступово рухаються в

напрямку стирання генетичних рис, вирівнювання їх до діалектного оточення, а полігенні говірки, окрім тенденції подальшого вирівнювання у просторі, мають ще й інший вектор динаміки у часі – формування на їхньому тлі нових діалектів із новими ареально релевантними рисами і новою просторовою конфігурацією. В такому діалектотворчому процесі життєздатність виявляють переважно стійкі говірки, редуktivні ж зазвичай зникають, розчиняючись в іншодіалектному та іншомовному середовищі. Останнє також має суттєвий вплив на динаміку аналізованих діалектних мікросистем – українськомовне соціолінгвальне середовище зазвичай сприяє збереженню українських діалектів, іншомовне – стимулює їхнє зникання.

Намагаючись пояснити динамічні процеси в говірках новішої формації, безумовно, слід брати до уваги й інші екстралінгвальні чинники, які враховують під час класифікації усіх переселенських говірок, як-от: характер переселення (добровільний / примусовий, компактний / дисперсний); різні демографічні рухи населення вже у новому ареалі (пізніші дозаселення, виселення, наприклад, чимало людей поїхало з Бессарабії щойно переселившись – під час голоду 1946-47 років); наявність та міцність родинних зв'язків мовців з носіями материнських діалектів.

Таким чином, говірки новішої / другої формації серед українських говірок, що побутують в межиріччі Дністра і Дунаю, виділені А. О. Колесниковим за критерієм часу переселення (на відміну від переважної більшості говірок, що становлять основу південнобессарабського українського діалектного масиву і функціонують в ареалі понад 200 років, ці мікросистеми значно пізнішого часу формування – їм від 78-ми до 60-ти і менше років) та за характером кореляції між мовою і діалектами, особливостями соціально-історичних умов їх функціонування. Говірки новішої формації як різновид новожитніх говірок, окрім пізнішого часу формування мікросистем, вирізняється ще складнішим генетичним, соціолінгвальним і динамічним характером, а також специфікою просторового розподілу. Але найголовніше, чому діалектологи обходили їх

увагою, це стан діалектотворчого процесу в них. В. П. Дроздовський, наприклад, констатував, що в 60-х роках ХХ століття (під час дослідження цим вченим ареалу Бессарабського Надмор'я) в Арцизькому районі було чимало українських говірок, зокрема тих, що функціонують у колишніх німецьких поселеннях. Але, незважаючи на те, що, виходячи з географічних параметрів побутування, ці говірки мали б стати об'єктом опису, він обійшов їх дослідницькою увагою, оскільки, мовляв, «діалектотворчий процес в них триває і досі».

1.2. Особливості методів і прийомів дослідження говірок новішої формації

Вивчення українських говірок ареалу попередниками (П. Ю. Гриценком, В. П. Дроздовський, А. М. Мукан, О. О. Мірошніченко, М. С. Делюсто, А. О. Колесниковим) переконує, що для належного їх дослідження необхідно застосувати традиційні для діалектології методики – описового і лінгвогеографічного методів, а також інноваційні – моделювання, функційний, когнітивно-дискурсивний, комунікативний аналіз. Останні здатні суттєво поліпшити подолання проблеми неповноти діалектного опису, особливо щодо говірок другої формації. Окрему увагу, поділяючи думку Є. Сиротюка, П. Гриценка, А. О. Колесникова, приділимо соціолінгвістичним методикам, які сприятимуть розкриттю закономірностей та причин появи окремих діалектних феноменів, притаманних аналізованим діалектним мікросистемам [44].

Почнемо розгляд з традиційних аспектів. *Анкетний* метод передбачає розсилку програми на місця збору матеріалу особам, які в змозі досить точно відповісти на поставлені питання. Це ті люди, які добре знають місцевий говір і мають необхідний рівень лінгвістичної підготовки. Найбільш здатними для виконання поставлених завдань в даному випадку є вчителі-словесники місцевих шкіл. Перевагою такого методу є, по-перше, те, що матеріал збирається особою, яка тривалий час живе в певному діалектному

середовищі або навіть говорить діалектом; по-друге, цей метод дозволяє в короткий термін зібрати матеріал на великій території. Цим методом широко користуються для класифікації говірок та їх лінгвогеографічного представлення. Але анкетний метод має і суттєві недоліки. Використовуючи його, дослідник позбавлений можливості безпосереднього спостереження за говіркою, за умовами збору матеріалу, не може перевірити отримані відомості, ризикує втратити цікаві явища, що залишилися з яких-небудь причин за межами програми. Щоправда, ці недоліки можна звести до мінімуму, якщо забезпечити програму докладними інструкціями, а питання сформулювати таким чином, щоб вони були прості і розкривали сутність явища, яке цікавить дослідника. Прямий, або польовий, метод передбачає збір матеріалу самим дослідником безпосередньо на місці, в польових умовах. Він дає можливість дослідникові на місці не тільки збирати, класифікувати діалектні явища, але й забезпечує повноту і неодноразову перевірку зібраних фактів кваліфікованим фахівцем. Цим методом користуються європейські діалектологи ще з початку ХХ століття [9; 30].

Недоліком цього методу є те, що він вимагає для обстеження значного проміжку часу, а також те, що дослідник спостерігає говір як би з боку, що може призвести і до деяких неточностей. Переваги прямого методу перед анкетним призвели до того, що в останні десятиліття він став провідним під час збору нових фактів, а необхідність скорочення термінів для збирання матеріалу призвело до того, що тепер замість діалектологічних екскурсій вчених-одинаків стали організовувати масові експедиції спеціально підготовлених лінгвістів. Характерним прикладом цього є організація обстеження території поширення української мови спочатку для «Атласу української мови», а потім для «Загальнослов'янської лінгвістичного атласу» в Європі.

Досвід експедицій, проведених вченими різних наукових установ та закладів вищої освіти, дозволяє визначити основні методи роботи в експедиції і сформулювати основні вимоги, що висуваються до учасника

лінгвістичної експедиції. Оскільки подібна експедиція є частиною єдиного колективу, обов'язковою умовою для всіх учасників експедиції є вимога працювати за єдиним планом, керуючись єдиною програмою, користуючись однією і тією ж транскрипцією, з максимальною повнотою і точністю описувати обстежуваний говір. Учасником експедиції повинен бути філолог, який прослухав курс діалектології. Ще до виїзду в експедицію її учасники повинні ретельно вивчити програму, за якою їм доведеться працювати, набути навичок швидкого письма в транскрипції, вивчити за наявною літературою найважливіші лінгвістичні та етнографічні особливості регіону обстеження, познайомитися з історією краю. Після приїзду в населений пункт перш ніж починати записи необхідно ознайомитися з історією його заселення, складом населення (однорідне або змішане), з характером впливу на життя села найближчих адміністративних, культурних і промислових центрів. До того, як розпочати систематичний збір матеріалу і складання відповідей на питання програми, автор повинен провести найзагальніші спостереження над говіркою, звикнути до її фонетичних особливостей, навчитися правильно чути – все це допоможе уникнути помилок під час запису. Після цього необхідно розпочати систематичний збір матеріалу методом вільних бесід, об'єднаних тематично. Варто обирати таку тему, яка була б близька і зрозуміла співрозмовнику і дала б збирачеві велику кількість цікавого для нього матеріалу. Під час збору матеріалу за програмою слід уникати прямих запитань і запитань-підказок. Абсолютно неприпустимі є грубі, глузливі або удавано-наївні питання. Бажано спочатку в доступній формі пояснити співрозмовнику завдання і значення майбутнього мовного обстеження. Тільки взаємоповага і взаєморозуміння може забезпечити успішний хід роботи. Під час запису слід прагнути фіксувати точною фонетичною транскрипцією зв'язне монологічне мовлення або живі діалоги місцевих мешканців. Зручно і доцільно під час збору матеріалу використовувати магнітофон. Дуже важливе правильно обрати інформанта. Це повинен бути обов'язково корінний мешканць (або мешканка), який добре

і звично володіє говіркою, що не зазнав значного впливу літературної мови або іншої говірки. Зазвичай такими є неписьменні або малограмотні особи похилого віку, які більшу частину свого життя провели в своєму селі. Матеріал повинен збиратися у якомога більшої кількості осіб, що допоможе уникнути всього випадкового, індивідуального [9; 30].

Попередню обробку матеріалу слід почати вже в експедиції. Це дозволить збирачеві оцінити якість матеріалу, перевірити сумнівні факти, доповнити ті розділи, за якими зібрано недостатньо матеріалу, і т. ін. Увесь зібраний матеріал повинен бути всебічно задокументований: слід дати точні вказівки, де проводився запис (село, сільська рада, район, область), опис населеного пункту, в якому відбувався збір матеріалу, детальну характеристику осіб, зі слів яких записувалися діалектні відомості.

Все це покаже ступінь надійності зібраного матеріалу і допоможе згодом під час інтерпретації тих чи інших діалектних явищ.

Після того, як зібрано матеріал по всій досліджуваній території, необхідно розпочати його остаточну оцінку та обробку. Треба ретельно перевірити достовірність зібраного матеріалу, оцінити рівень підготовки і сумлінність збирача, відомостей про опитаних осіб, точність записів, виявити протиріччя, порівняти свідчення однорідних близько розташованих говірок. Увесь дефектний матеріал або такий, що не має довіри, варто видалити. Щоправда, для перевірки сумнівного матеріалу або для поповнення вже наявних свідчень можуть бути організовані додаткові експедиції. Після відбору матеріалу можна працювати зі складання карт. Характер карт визначається як програмою, за якою обстежувалися говірки, так і характером зібраного матеріалу. Програма визначає, які саме факти варто нанести на карту, а зібраний матеріал визначає тип карт. Карти можуть відбивати різні діалектні явища: і протиставні, і не протиставні.

В залежності від того, які явища картографують, лінгвістичні карти мають різний характер. Карта, присвячена непроиставному явищу, буде нести інформацію тільки з території поширення цього явища. Карта,

присвячена протиставному явищу, буде, як правило, містити відомості про поширення обох членів опозиції протиставлення і нести інформацію не тільки про межі поширення того чи того явища, а й показувати співвідношення між протиставними явищами на описуваній території. Ще більш складний характер мають карти, присвячені складно протиставному явищу: вони відображають взаємовідношення не тільки між двома протиставними явищами, а й відношення всередині одного з членів протиставного явища.

Під час картографування лінгвістичного матеріалу на карту-основу, яка охоплює досліджуваний район і на якій вказані найважливіші географічні дані і низка великих населених пунктів (для орієнтації), наноситься «сітка», за якою проводилося обстеження, тобто на карті відзначаються ті населені пункти (села, селища), з яких надійшов діалектний матеріал. Найчастіше населені пункти на карті позначають умовними цифрами, щоб не перевантажувати карту зайвими словами і тим самим не ускладнювати її читання. Потім поруч з відповідними пунктами будь-якою умовною позначкою фіксують наявність картографованого явища. Іноді замість умовною позначки на карту наноситься саме слово, але це можливо лише в тому випадку, якщо карта присвячена одному якомусь певному слову або поняттю.

До найбільш поширених методів збору *соціолінгвістичних* даних, які обов'язково потрібні для опису говірок новішої формації, належать: 1) безпосереднє спостереження; 2) анкетування; 3) інтерв'ювання; 4) аналіз документальних джерел; 5) проведення експериментів [10].

Безпосереднє спостереження – це прослуховування і запис (від руки або на магнітофоні) живого, твореного у певний момент розмовного мовлення з метою його подальшого аналізу. Для отримання об'єктивних даних важлива правильна організація спостереження. Дослідник-лінгвіст повинен спостерігати таке мовлення, яке протікає спонтанно, в природних умовах, а не створюється спеціально для спостерігача, тим більше не

«програється» черговий раз для нього. Для того щоб звести до мінімуму «перешкоди», викликані присутністю спостерігача-лінгвіста, застосовують: а) «включене спостереження»; б) фіксацію «прихованою камерою»: запис мови, міміки і жестів інформантів без їх відома за допомогою відеомагнітофона.

Включене спостереження – це прийом, який вимагає перетворення дослідника-реєстратора в природного учасника цієї мовної ситуації і тих комунікативних актів, що в ній виникають. Це можливо під час вивчення мовної поведінки родичів або близьких знайомих дослідника, які звикли до його занять і не звертають на них уваги: не реагують на фіксацію їх мови, не прагнуть говорити ні «краще», ні «гірше». Таким способом вивчалось, наприклад, мовлення мешканців говірок новішої формації сіл Прямобалка, Мирнопілля, Теплиця та інших Арцизького району. Виключно сприятливі умови для спостереження і фіксації діалектного мовлення мають мовознавці, які вивчають мову своїх батьків або старших братів і сестер, що не залишали надовго рідні селища. Успішно проходить включене спостереження, проведене студентами-філологами над мовленням їхніх товаришів по гуртожитку. Причому, чим триваліше «включення» – перебування дослідника серед досліджуваного мовного (мовного) колективу, тим повніше і точніше зібраний матеріал. Оскільки найчастіше спостереження над мовленням представників тієї чи тієї соціально-демографічної групи торкається не однієї форми існування мови, а двох-трьох, то важливого значення набуває дослідження видів диглосії, закономірностей у використанні то однієї, то іншої форми спілкування, факторів, що визначають перемикання дігლოსного індивідуума з однієї форми існування на іншу.

Фіксація мови і паракінесичних засобів (міміки, жестів) *прихованою камерою* проводиться з метою подолання «мікрофонного ефекту» і ефекту присутності спостерігача. Практично відповідні ситуації для подібного

спостереження бувають нечасто. Записи без відома інформантів можна провести в домашніх умовах з рідними, друзями, добре знайомими людьми.

Відзначимо, що українські говірки новішої формації вимагають перехресного використання прийому діалектної текстографії і відповідей на питальник. Останній стане засобом перевірки свідчень, отриманих з монологічних текстів, його укладання потребує опори на визначені на основі спостережень над діалектними текстами генетичні типи говірок, діалектні ознаки яких й варто закладати у програму.

Відсутність кореляції відомостей дотеперішніх синхронних описів із сучасним станом звичайно пояснюють мовною динамікою, невідповідність свідчень, отриманих на одному синхронному зрізі, зазвичай не беруть до уваги. А. О. Колесников переконливо довів, що суперечливі відомості сучасного синхронного зрізу можуть стати надійним джерелом інформації про динаміку говірок, про статус того чи того діалектного явища, його центральність/периферійність для системи говірки. Цей суттєвий аспект, що вдосконалює традиційну та інноваційну методологію дослідження говірок, використали в нашій роботі для аналізу говірок новішої формації.

Діалектології відома проблема вивчення новожитніх говірок як особливого об'єкта [7; 8; 14; 50]. Це пояснюється тим, що важливим чинником формування усіх переселенських говірок є інтерференція, змішування різних генетичних рис (різних діалектів однієї мови і різних мов) і таке змішування визначає характер як окремих діалектних мікросистем (так звані мішані, редуktivні говірки), так і всього ареалу побутування новожитніх говірок, якому зазвичай притаманна мозаїчність говірок різних генетичних і динамічних типів, зокрема й мішаного типу, черезсмужність діалектного простору.

Враховуючи те, що новожитні говірки доволі поширені (вони займають більшу частину ареалу побутування південно-східного наріччя української мови, зокрема ареалу говірок слобожанських і степових) – це значно ускладнює завдання картографування українського лінгвального простору.

Відомо, що діалектологи-україністи, ставлячи завдання створення «Атласу української мови», планували видати 4 томи цієї лінгвогеографічної праці, але результати обстеження новожитнього діалектного простору засвідчили відсутність достатньої кількості протиставних даних, що дозволили б встановити ізоглоси, їхню конфігурацію, сходження в пасма і, таким чином, відбити на картах реальне діалектне членування цієї території, тому було видано 3 томи. Фактично, завдання картографування переселенських говірок української мови було «передоручено» регіональним атласам, а національний атлас так і залишив їхню характеристику і класифікацію як «умовну» і «приблизну». Але укладачі «Атласу української мови» визначили, чому так сталося, давши, таким чином, по суті настанови для укладачів регіональних атласів. На їхню думку, задля ефективного картографування новожитнього простору треба було, по-перше, якісно дослідити територію їхнього побутування за допомогою описового методу з метою виявлення нових діалектних ареально релевантних рис, тих рис які б уможливили протиставлення новожитніх говірок не лише старожитнім, давнім, а й іншим новожитнім, а по-друге, створити новий питальник, в який ці ареально релевантні риси були б закладені. Але з метою зі ставності даних у межах національного атласу питальник залишили старий.

Слід зазначити, що серед труднощів опису і картографування переселенських говірок були (і залишаються) й об'єктивні, які важче, або не можна усунути корекцією підходів і методів. Насамперед йдеться про соціолінгвальну складність ареалів побутування новожитніх говірок (особливо індивідуальний і ареальний полілінгвізм і полідіалектність), на яку не була налаштована діалектологія, лінгвістика загалом, та й соціолінгвістика зокрема. Щодо останнього Уріель Вайнрайх слушно зауважив, що полімовність становить собою явище не лише значуще, а й доволі звичайне і поширене, але у лінгвістиці прийнято розглядати як правило одномовність, а полілінгвізм як дещо виняткове, і для цього «вкрай ідеалізованого погляду» є низка причин [11, с. 54].

. Одна з них – спокуса екстраполювати досвід кількох європейських і американських країн, що упродовж нетривалого історичного періоду наближалися, із певним успіхом, до свідомо поставленої мети – повної стандартизації мови як символу і знаряддя свого національного буття. Інша причина – те, що структурна лінгвістика на ранніх стадіях розвитку потребувала припущення синхронності і якісної однорідності мовних текстів як об'єктів опису. Проте ані культурно-географічні перетинки, ані тимчасові методологічні настанови, пов'язані з незрілістю нашої науки, не повинні затуляти нам реального факту, що мільйони людей, можливо більшість, упродовж свого життя певною мірою опановують дві чи кілька мовних систем і вміють використовувати їх (кожну окремо) залежно від ситуації. Ця проблема, на нашу думку, все ж вирішується усвідомленням мовознавчою наукою реальної типовості полілінгвізму та інтеграцією лінгвістичних методів, зокрема діалектології та соціолінгвістики [44].

Друга об'єктивна причина, що спричиняла і спричиняє труднощі опису, а насамперед картографування, переселенських говірок, а особливо говірок новішої формації, – це характер їхнього просторового і часового вияву. Черезсмужність і мозаїчність цих говірок не дозволяють несуперечливо і доступно проілюструвати їхній географічний розподіл, а під час картографування ускладнюють (але не унеможлиблюють) застосування ізоглос і аналіз атомарних карт. Стрімка динаміка цих говірок у часі, зумовлена як ситуацією інтенсивного і полікомпонентного мовного і діалектного контакту, так і просторовими параметрами побутування цих говірок і мовних контактів, робить ці говірки складним об'єктом діалектології. І узвичаєна інтеграція останньої з порівняльно-історичним мовознавством тут слабо допомагає, оскільки традиційний порівняльно-історичний метод спрямований у минуле, насамперед на реконструкцію, штучно послаблюючи свій потенціал для аналізу сучасних динамічних процесів, а тим паче, для прогнозування розвитку мови [42; 44].

Отож, труднощі опису, а насамперед картографування, переселенських говірок, а особливо говірок новішої формації, зумовлені характером їхнього просторового і часового вияву.

1.3. Полілінгвізм носіїв говірок новішої формації та його вплив на динаміку діалектів

1.3.1. Полілінгвізм ареалу межиріччя Дністра і Дунаю як чинник розвитку ідіомів

За переконанням В. Д. Бондалетова, якщо знання двох мов властиво окремим членам соціуму, то це індивідуальна полімовність, якщо великим контингентам мовців, то це масовий білінгвізм, власне полімовність [10, с. 83].

Полімовність може охоплювати населення одного з регіонів країни (адміністративно-територіальну область або економічний район), а може – всю націю (національність). У першому випадку йдеться про регіональну полімовність а, в другому – про національну полімовність. Якщо білінгвізм притаманний всім без винятку соціально-культурним групам народу, то такий білінгвізм називають повним або суцільним, якщо він характерний лише для окремих соціальних шарів (торговців, транспортників, мореплавців, наукових працівників та ін.), то його називають частковим або груповим.

Однак не за кожної полімовності взаємодія між контактними мовами є очевидною. Якщо бі- /полілінгв (носій двох мов) вільно перекладає з однієї мови на іншу, тобто якщо в його свідомості одному поняттю відповідає два слова, то має місце мішаний білінгвізм, згідно з концепцією Л. В. Щерби – «змішаний мова з двома термінами»), якщо цього немає і мови функціонують як дві автономні знакові системи, то в такому випадку йдеться про чистий білінгвізм, що буває дуже рідко – лише як виняток [10, с. 83].

Білінгвізм – явище багатостороннє і може вивчатися в різних аспектах. Найбільш рельєфно виділяється три аспекти вивчення білінгвізму: 1) лінгвістичний (соціолінгвістичний), 2) психологічний, 3) педагогічний.

Методологічною основою дослідження багатомовності в усіх названих аспектах мають бути закони про функціонування державної мови, про мону політику, про мовне будівництво в умовах багатонаціональної і багатомовної держави [10, с. 83–84].

Теорія і практика національно-мовного будівництва в Україні та Європі дали потужний стимул для розробки теорії мультилінгвізму. В соціолінгвістичному аспекті важливим є питання про функційне навантаження другої мови – про сфери її використання (в зіставленні з першою мовою), про ступінь вільного володіння нею (тут розрізняють кілька стадій – початкову, перехідну, вищу), про конкретний набір використовуваних соціально-функціональних компонентів другої мови, тобто її форм існування (літературна мова, койне, діалект та ін.), про розподіл комунікативних функцій між першою і другою мовами (включаючи всі наявні форми їх існування), про контингенти, охоплені полімовністю, про широту використання другої мови і її сприйняття (наприклад, про сприйняття російської мови як другої рідної), про оцінку двомовності як соціально-лінгвістичного феномена.

Серед варіантів полілінгвізму відзначають такі: 1) полілінгвізм, що виникає при використанні двох місцевих мов (частіше всього їх територіальних діалектів). Зазвичай він буває двобічним, наприклад українсько-болгарський і болгарсько-український білінгвізм; 2) білінгвізм, що виникає при використанні рідної місцевої мови і мови регіонального спілкування, наприклад в межиріччі Дністра і Дунаю поряд з місцевими, етнічними мовами широке використання має російська мова як регіональний засіб міжетнічного спілкування; 3) білінгвізм, що виникає при використанні місцевої мови і мови-макропосередника (міжнаціональної мови); тут складаються принципово різні ситуації: а) в суспільствах антагоністичних (соціально неоднорідних), де мова-макропосередник, часто імпортована, нав'язується місцевому населенню і може призвести до витіснення рідних місцевих мов, б) в суспільствах неантагоністичних (соціально однорідних),

де мова-макропосередник, наприклад українська мова, і мови національних меншостей юридично рівноправні і має місце гармонійна національно-українська двомовність; 4) білінгвізм, що реалізується у використанні регіональної мови і мови-макропосередника, наприклад, мовна ситуація Азербайджану, Узбекистану 5) білінгвізм, що реалізується в знанні національної мови і професійного мови (мови ритуальної – на зразок санскриту, мови науки – як-от латинської, класичної арабської, мови-піджина, умовної мови [10, с. 85].

Досліджуваний ареал межиріччя Дністра і Дунаю визначає складна полікомпонетна й динамічна мовна ситуація. В ньому понад 200 років тісно взаємодіють українська, румунська, російська, гагаузька, болгарська, циганська, албанська та інші мови. Вагому роль у розвитку вище згаданих мов, які функціонують тут сьогодні, на попередніх етапах відіграли діалекти тюркської та німецької мов. Мовна ситуація регіону ускладнена також полідіалектністю відзначених ідіомів, їхнім переселенським характером, змінним у часопросторі соціальним статусом.

1.3.2. Індивідуальний полілінгвізм як чинник динаміки говірок

Мовознавці відзначають, що якби процес комунікації обмежувався рамками мовних колективів, то щодо культур людство являло б не менше строкату і різноманітну картину, ніж в мовному відношенні [11].

Порівняння полілінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю з природною лінгвістичною лабораторією в середовищі його дослідників стало традиційним, пор. [18; 77]. Процес розвитку мов/діалектів у подібній етномовній ситуації актуалізує низку лінгвістичних проблем, зумовлює нагальну потребу різноаспектного вивчення контактних ідіомів [77, с. 262].

На думку А. О. Колесникова, в першу чергу, їх важливо вивчати в діяхронному і соціолінгвістичному аспектах, адже наслідком мовного контакту в регіоні є висока темпоральна динаміка ідіомів, але, водночас, деякі фактори, теж не до кінця вивчені, можуть сприяти консервації діалектів

або мовних явищ. Спостереження над мовами і діалектами ареалу може дати новий поштовх розвитку порівняльно-історичного методу мовознавства, призвести до оновлення, удосконалення його дослідницьких процедур, розробці нових [77, с. 263].

З історії вивчення питання взаємодії та співвідношення соціального та індивідуального в говірці й етносі відомо, що ця проблема різко протиставляла та протиставляє етнографію і діалектологію. Якщо в етнографії індивідуальне не настільки помітне, приглушене, поступаючись місцем соціальним та іншим відмінностям в матеріальній та духовній культурі етносу, то в говірці і соціальне, й індивідуальне вирізняються більш помітно, хоча і тут, безсумнівно, переважає соціальне, загальне.

Ще Вільгельм фон Гумбольдт, визначаючи лінгвістику як науку однаковою мірою про індивідуум і про суспільство, писав, що у мові, таким чудесним чином поєднується індивідуальне з загальним, що однаково правильно сказати, що весь рід людський говорить однією мовою і що кожна людина володіє своєю мовою [49, с. 19].

У концепції найвідоміших східнослов'янських лінгвістів (О. О. Потебні, І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Шахматова та ін.). Також враховувалася практична єдність у мові соціального та індивідуального складників, при цьому підкреслювалася важливість індивідуального, але не його превалювання. О. О. Потебня говорив про мову як сукупність взаємодіючих індивідуальних говірок. О. О. Шахматов відзначав, що вже під час найбільш поверхневого спостереження виявляється, що ці індивідуальні мови за своїми особливостями можуть бути розподілені на більш-менш великі групи, що утворюють частину ще більших груп; ці підгрупи, що вміщують в себе однорідні індивідуальні мови, можна назвати говорами, а групи подібних між собою говірок називають піднаріччями або говірками [75, с. 7].

О. О. Шахматов пов'язував початок людської мови з геніальною здогадкою якоїсь окремої людини, в той час як решта людства, вважав

учений, засвоїло мову шляхом прямого або опосередкованого наслідування [49, с. 20]. Увесь подальший хід розвитку окремих мов представлявся вченому у вигляді різноманітної комбінації двох начал: активної ініціативи й активного сприйняття, супроводжуваного наслідуванням. Це активний початок О. О. Шахматов не відносив до свідомих актів, вважаючи, що людина, яка оволоділа мовленням, зовсім не замислювалася над ним, свідомо не аналізувала його, а тому не вносила до нього свідомих змін. Але звуки як матеріал мовних знаків, змінюючись, постійно змінювали самі ці знаки. Причину зміни звуків О. О. Шахматов вбачав саме в індивідуальному початку: 1) в нестачі слуху, 2) в помилках сприйняття, 3) індивідуальних особливостях ротової порожнини та інших органів, що беруть участь у мовному акті. Однак найбільш істотною причиною фонетичних змін вчений вважав психіку індивідуума. Зі словами, що складаються з членороздільних звуків, мовці пов'язували певний вислів.

Сукупність висловів в кожній індивідуальній свідомості створювала різноманітні асоціації, ланцюги та групи уявлень, що втягують у ці зв'язки групи слів і тим самим ведуть до розчленування речення на слова, а слів – на їх граматичні частини. Асоціативні зв'язки мовних одиниць, вважав О. О. Шахматов, цілком належачи індивідуальній психіці мовця, якраз і є джерелом будь-яких коливань і змін, очевидно, тих, що відбиваються на значенні знаків думки і на їх матеріальній стороні.

Різнманітності індивідуальних проявів протидіє «мовне середовище». Якщо б цього стримуючого початку не було б, мова, як вважав О. О. Шахматов, швидко б розпалася на стільки говорив, скільки на ній говорить індивідуумів, а ці говірки перетворилися б в самостійні мови – настільки велика руйнівна, анархічна сила індивідууму [49, с. 20]. Саме впливом соціального середовища пояснював академік виняток різких стрибків в зміні звуків і форм, неможливість проникати в мову якимось випадковим елементам, викликаним індивідуальними психо-фізичними відхиленнями.

На думку окремих лінгвістів [49], поняття і терміни «індивідуальна мова», «індивідуальне мовлення» в працях І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Шахматова, В. О. Богородицького та низки зарубіжних вчених це те саме, що Фердинан де Сосюр назвав пізніше «мовою», протиставленою «мовленню» як явищу соціальному.

Погляд на говірку як єдність соціального й індивідуального, як на мову і мовлення реалізувався в слов'янському науковому просторі в розробці прийомів збору фактичного матеріалу, в пошуках умов для адекватного його тлумачення. Підсумки цієї великої роботи можна узагальнити так: 1) поступова перевага інтенсивного методу збору матеріалу над (повне обстеження кожної окремої говірки) екстенсивним (потроху, в якомога більшій кількості населених пунктів), оскільки останній не дозволяв отримати скільки-небудь ясного уявлення про говірку з метою її віднесення до того чи іншого діалекту, не давав можливості провести його межі останнього; 2) зростання інтересу до вікової, соціальної, статевої та іншої диференціації місцевої мови; 3) поступове усвідомлення говірки як системи і як елемента системи говірок в межах всієї мови; 4) пошуки прийомів «критики тексту», що відображає місцеву говірку; 5) залучення до джерел вивчення письмових текстів, які відображають говір тощо.

У східнослов'янській діалектології вирішувалося також питання про еталон для оцінки того чи того говору, про своєрідну точку відліку. Дискусія в основному точилася навколо двох можливих шляхів: 1) зіставлення говірки з літературною мовою, 2) зіставлення однієї говірки з будь-якою іншою: того самого діалекту або іншого.

Дослідники українських новожитніх говірок межиріччя Дністра і Дунаю відзначають, що мовна поведінка індивіда-діалектоносія тут заслуговує на окрему увагу діалектолога [77, с. 268]. В аналізованому регіоні цей вплив своєрідний, не завжди такий само, як в інших, моноетнічних регіонах України. Зокрема, неоднозначно впливають на індивідуальну мовну поведінку соціально-політичні чинники. Напр., у діалектних текстах

відтворено позитивне vs негативне ставлення мовців до політичних подій, незгода vs згода з національною політикою: *ше не пон'їмали тан'ц'уват' // це ж бо'їалис'а 'Бога 'сил'но / 'в'їрували 'сил'но // і було ж це // е / посту'пиц':а 'даже бо'їалис' / сти'далис' л'удей // а ш'їчас н'їчого не сти'даїуц':а! // то'д'ї / йак сто'їт' 'д'їїчина с х'лопцем / і'де хто с_ста'рїх / у'же вт'їкли // не'маїе / схо'валис'а // а ш'їчас 'бачите / сч'ас отк'рито //; це йак 'жиз'н' і'де / і х'роше 'бачили і нех'роше // і: / вс'ак було / і 'голод пере'жили і вой'ну пере'жили / у 'голод 'баба че'тур'ї 'раза 'їїздила аж в_ 'Западу / за ку'сок 'хл'їба.*

А. О. Колесников відзначив, що індивідуальна мовна поведінка, як компонент соціальної, посилює свій вплив на динаміку ідіому пропорційно її масовості. Зокрема, деструктивну дію на говірки ареалу, що становить, на думку вченого, серйозну загрозу українській мові в межиріччі Дністра і Дунаю, має така поширена тут модель мовної поведінки. Мешканці сіл Саф'яни, Матроска, Броска, Першотравневе (Ізмаїльський район), Шевченкове, Десантне, Трудове (Кілійський район) та ін., де домінують етнічні українці, приїжджаючи до міста Ізмаїл, в якому містяни говорять російською, «не бажаючи здаватися “селянами”, відмовляються від неї як менш престижного ідіому і приймають, на їхню думку, більш престижний ідіом “городян” – російську мову, якої вони, проте, не знають достатньою мірою, не вчили і яка не є для них рідною, поступово стаючи, таким чином, дійсно носіями суржику» [77, с. 268].

Отже, в системі говірки, як і в мові загалом, проблема співвідношення соціального та індивідуального складника посідає важливе місце. У полімовному й полідіалектному ареалі межиріччя Дністра і Дунаю розв'язати це питання є нагальною потребою.

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

Говірки новішої формації, що побутують на півдні Одещини, є окремим типом новожитніх (переселенських) говірок української мови,

вирізняючись з-поміж інших говірок екстралінгвальними і власне мовними / діалектними ознаками. На відміну від переважної більшості говірок, що становлять основу південнобессарабського українського діалектного масиву, функціонуючи в ареалі понад 200 років, ці мікросистеми значно пізнішого часу формування – їм від 78-ми до 60-ти і менше років.

Говірки новішої формації як різновид новожитніх говірок, окрім пізнішого часу формування мікросистем, вирізняється ще складнішим генетичним, соціолінгвальним і динамічним характером, а також специфікою просторового розподілу. Але найголовніше, чому діалектологи обходили їх увагою, це стан діалектотворчого процесу в них. В. П. Дроздовський, наприклад, констатував, що в 60-х роках ХХ століття (під час дослідження цим вченим ареалу Бессарабського Надмор'я) в Арцизькому районі було чимало українських говірок, зокрема тих, що функціонують у колишніх німецьких поселеннях. Але, незважаючи на те, що, виходячи з географічних параметрів побутування, ці говірки мали б стати об'єктом опису, він обійшов їх дослідницькою увагою, оскільки, мовляв, «діалектотворчий процес в них триває і досі». Важко погодитися з цим твердженням, оскільки «тривання» діалектотворчого процесу властиво усім говіркам, проте, чому ж він відмовився від вивчення цих говірок? На нашу думку тому, що ці говірки перебували на такій стадії розвитку, на яку тогочасні діалектологічні дослідницькі процедури аж ніяк не були налаштовані і яку пройшли усі новожитні говірки, тому цю стадію важливо було б вивчити, бо це дозволило б збагнути характер переселенських говірок, закономірності їхнього розвитку. Що ж це за стадія розвитку говірок? Це стадія, коли говірки (у звичному розумінні її) ще не існує, а існують окремі, не завжди генетично однорідні ідіолекти її носіїв, які до того ж нерідко характеризуються полілінгвізмом і полідіалектністю. Не завжди однорідні вони навіть у межах однієї родини (коли подружжя – представники різних генетичних типів однієї мови, чи навіть носії різних мов), особливо, – різних поколінь, вікових груп мовців. Скажімо, мати – носій генетично лемківського діалекту, батько

– середньополіського, а дитина – якогось іншого. Тоді якого? Ймовірно, вона обере материну чи батькову мовну модель (модель мовної поведінки), можливо, модель домінантного у локальному соціумі ідіому, чи престижнішого (українська літературна мова, російське койне, болгарська чи румунська говірка, південнобессарабський діалект української мови тощо). А може бути й таке, що дитина використовуватиме одночасно декілька ідіомів, перемикаючи коди залежно від комунікативної ситуації. Водночас, приїжджаючи в таку говірку, лінгвіст констатує факт побутування і, часто, домінування української мови, відчуває необхідність описати, вивчити її, проте назвати таку форму функціонування української мови легкою для діалектологічного дослідження, звісно, не можна. Це і зупиняло досі мовознавців, не дозволяючи їм зосередити дослідницьку увагу на такому цікавому об'єкті, як говірки новішої формації.

РОЗДІЛ 2. МОВНІ І СОЦІОЛІНГВАЛЬНІ РИСИ УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕНОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК НОВІШОЇ ФОРМАЦІЇ РІЗНИХ ТИПІВ

2.1. Говірки новішої формації зі збереженою генетичною основою

У південнобессарабському ареалі говірки новішої формації зі збереженою генетичною основою мають найчастіше західнополіську і закарпатську діалектну домінанту. У говірках Мирнопілля, Новоселівки, Веселого Кута, Вишняків Арцизького району різною мірою переважає західнополіський тип. Його сформували переселенці з сс. Заячівка, Черемошне Ковельського району, Бережниця та Більниця Маневицького району, Стобихва Камінь-Каширського району Волинської області. Переселення з Волині (Західного Полісся) відбулося через облаштування поляками полігона на місці побутування материнських говірок, отже, фактично, було вимушеним.

Суттєве домінування волинян спостережене в Новоселівці, де, до речі, переважають й українці як етнос, становлячи 85-90%. Це доволі міцна говірка, що зберігає діалектні генетичні риси. Діалектний простір с. Мирнопілля вирізняється тим, що за переважання західнополіського діалекту, зокрема у кутку села, що має назву *Пол'аки*, тут, порівняно із Новоселівкою більшою мірою, присутні й інші діалектні складові: мішана західностепова, подільська, середньонадніпрянська, а в кутку *Банацани* – редукована закарпатська.

Говірки сіл Веселий Кут і Вишняки також характеризуються полідіалектністю, перевага західнополіського складника в них порівняно невелика. За нашими спостереженнями, у Веселому Куті українська мова представлена діалектно різнотипними ідіолектами, але система розвивається за зразком мішаних говірок, а у Вишняках діалектотворчий процес більшою мірою просунувся у процесі притирання ідіолектів. Західнополіський тип

присутній і в інших говірках Арцизького і Тарутинського районів, але не домінує в них.

У говірці с. Прямобалка Арцизького району домінує **закарпатський** тип (її діалектоносії є добровільними переселенцями з сіл Синевір та Негровець Міжгірського району Закарпатської області та їхні нащадки¹). Говірка ця полікомпонентна. З-поміж інвазійних складників у ній домінують: закарпатський + західнополіський з переважанням закарпатського. Присутній у Прямобалці й аборигенний південнобессарабський тип, а також інші мови – болгарська, російська, румунська.

Важливим чинником збереження закарпатських діалектних рис у цій говірці є підтримання родинних зв'язків з материнським ареалом – на свята генетичні закарпатці гостюють у родичів, а родичі із Закарпаття традиційно приїзять до Бессарабії. Переселившись свого часу у Прямобалку, не всі закарпатці адаптувалися до нових природних кліматичних умов і нового способу господарювання – деякі поверталися. Так, зі слів, В. В. Німчука, – дослідника і носія середньозакарпатського надборжавського діалекту, чимало людей в 40-50-ті роки переселялося із Закарпаття до Бессарабії, але чимало й поверталось, бо, мовляв, «вода там погана».

Згідно з класифікацією видатного дослідника закарпатського діалекту Й. О. Дзендзелівського [22], материнські говірки, належать до східноверховинської підгрупи перехідних до бойківських верховинських говірок і мають здебільшого спільні риси, хоча наявні й відмінності, наприклад, *Назви для кажана* (Синевір – *ли¹лик, ле^{u1}лик*; Негровець – *пер¹гач, пар¹гач*'), *Назви для вусів* (Синевір – *'уста, 'вуса, 'гуса*; Негровець – *'вуста, 'ву^oста*).

Окрім Прямобалки закарпатський діалектний тип у зредукованому вигляді наявний і в Мирнопіллі, яке поділяється на два кутки *Бана¹цани* і

---

¹ Згідно з даними Л. Деже, поява села Синевір, що розташоване на річці Терєблі у Марамороші, припадає на II половину XVI століття, а село Негровець уперше згадане у 1499 році як присілок сусіднього села Колочави Міжгірського району. Ймовірно, як і багато інших закарпатських сіл, останнє утворилося за рахунок переселенців з інших населених пунктів.

Пол'аки. Куток Банацани отримав таку назву через те, що в ньому мешкають переселенці з Банату, за свідченням діалектоносіїв румунської частини цієї історичної області Європи. Згідно зі свідченнями діалектологів у Банаті функціонують переважно закарпатські говірки. Висока динаміка редукції генетичних рис закарпатської говірки в цьому селі (діалектоносії лише пригадують форми материнської говірки, як вони раніше говорили (*хо¹дилисте, іш¹лам, ¹былам, май ¹файно*), і лише форми 3 особи множини дієслів на твердий [т] (*¹кажут*) відносно часто ще трапляються у їхньому мовленні) була пояснена А. О. Колесниковим тиском домінантного іншодіалектного середовища, коли з діалектоносіїв сміялися, і проілюстрована цитатою мовця: *п'іш¹ла ко¹лис' йа в мага¹зин / хл'іб куп¹л'ала ... // гово¹р'у ¹дайте ме¹н'і той / май **при¹жарений** (морфологічна діалектна риса багатьох південно-західних, зокрема карпатських говірок) // та розсм'і¹йалис'а з ¹мене // бо // май / май / шо це май? // ¹майа не¹ма ше! / шо ти ¹майкайеш? // см'і¹йалис'а з нас тут [44; 45]. У такій ситуації мовці, перемикаючи мовні коди і свідомо редукуючи материнський діалект, перейняли для комунікації не модель контактного діалекту, а літературної мови.*

Носії нового південнобессарабського закарпатського діалекту переважно оцінюють свою говірку як збережену (*де-не-де по с¹лову зм'і¹ни¹лос'а / а св'і¹й¹кор'ін' ¹держим*), відзначаючи з-поміж таких її особливостей, диференційних на тлі південнобессарабського українського діалекту, передусім лексичні (*ми не ¹каже¹м са¹пати го¹род / по_кар¹патс'ки ко¹пати; у нас не ¹кажут і¹д'і с'у¹да / а под' с'у¹ды; не ¹сахар / а ¹цукор; п'рати / в нас ¹кажут по_кар¹патс'ки / а тут ст'і¹рат' го¹вор'ат, ¹горн'а – чашка, ¹бота – палиця, ¹хащча – ліс, п'ласт'а – скошена трава, ¹файний – добрий і ¹файно – добре, ¹н'ан'о – батько, ¹папа – хліб, ¹хыжа – хата, ¹визор – вікно*).

2.1.1. Західнополіський діалектний тип та його трансформація в південнобессарабському ареалі

Західнополіський говір, що на мапі говорів української мови охоплює майже всю Волинську область, а також північно-західні райони Ровенської області України, як відомо вирізняє те, що в ньому поєднано специфічні риси північного наріччя з окремими рисами південно-західних діалектів. За спостереженнями І. Г. Матвіяк [51], ці говірки виникли унаслідок найдавнішої колонізації даного простору представниками різних етнічних груп. Північна частина давньої Волині етнічно була відмінною від південної ще споконвіку. Це багато в чому спричинено природними умовами.

2.1.1.1. Фонетика західнополіського діалектного типу

До найголовніших материнських рис цього говору, збережених в ареалі межиріччя Дністра і Дунаю, на нашу думку, можна віднести такі фонетичні:

- на місці давніх наголошених голосних [o], [e], а також на місці Ъ переважно виступають монофтонги, а не дифтонги, як це відбувається в центрально- і східнополіському говорах;
- ненаголошений голосний [e] наближається до [и] (*си¹ло, ми¹н¹'і*);
- наголошений голосний [a] після м'яких, шиплячих приголосних та [й] переходить в [e] (*'д'екувати, 'т'ежко, 'ш'епка, 'йема, 'йеблуко*);
- на місці літературного звукосполучення *ги* маємо *ге* (*воро¹ге, плу¹ге*);
- ненаголошений голосний [o] переходить в [y] (*на гу¹р¹'і, гу¹дина, му¹гила*);
- наявність протетичного голосного [o] (*оли¹це* «лице», *ол¹'ішчина* «ліщина», *очо¹ло* «чоло»);
- замість приголосного [m] може вживатися приголосний [v] (*вандри, вал¹'у¹вати, ва¹л¹'унок*);
- уживання наголошеного голосного [i] на місці Ъ після [p]: *'р'ічка, 'р'ідко, гу¹р¹'іх, стр¹'іха, зуст¹р¹'іти*;
- уживання голосного [и] на місці Ъ в іменниках *діра, дірка* (*ди¹ра, 'дірка*);

- уживання ненаголошених голосних [и] та [і] на місці **Ъ** після зубних і губних приголосних: *ст'і'на, д'і'док, м'і'шок – сти'на, ди'док, ми'шок*;
- уживання ненаголошеного голосного [и] на місці **Ъ** в дієслові *цїлувати*: *цїлу'вати*;
- уживання ненаголошених голосних [е], [и], [і] на місці **Ъ** в слові *відро*: *вед'ро, вид'ро, в'ід'ро*;
- уживання ненаголошених голосних [е], [и] на місці давнього [е] в закритому складі: *'осен', 'камен', 'попел, 'осин', 'камин', 'попил*;
- уживання ненаголошених голосних [о], [у] у позиції давнього [о] в закритому складі: *у кон'ц'і, у кун'ц'і*;
- уживання [и], [і] у позиції давнього [о] в займеннику він: *вин, в'ін*;
- уживання ненаголошеного голосного [и] після л в іменнику *яблуко*: *'йаблїко*;
- наголошування слова *комір* на другому складі (*ко'мір*) [30; 35; 51].

Ф. Т. Жилко відзначає поширеність протетичних фонем /г/ та /в/ перед /у/ та /о/, напр.: *гу'бїд, гу'вес, гук'но, 'горчик, го'вечка, вук'но, вуд'лига, 'вусил'ниц'а* [30, с. 169].

Приголосні [д], [т], [з], [с] [н], [л] перед [і], що походить з давнього [о] в нових закритих складах не пом'якшуються, подібно до більшості південно-західних говорів, що переходить і на губні консонанти, як-от: *міст, віз, бїб, піп*.

Подекуди, як і в материнських говірках [30; 35], а також під впливом діалектного оточення відзначено втрату кореляції глухість // дзвінкість в кінці слів та перед глухими приголосними. Проте, це не стосується звуків [б], [д], [з], [ж], які порівняно виразніше зберігають дзвінкість у згаданих вище позиціях (*дуб, 'д'адко, мід^м, мо'роз^с, с'торож^ш, 'д'їж^шка*).

2.1.1.2. Граматика західнополіського діалектного типу

До специфічних ознак на словотвірному рівні належать: уживання суфікса *-ель* у позиції літературного суфікса *-ець* (*воро'бел'*);

використання синонімічних суфіксальних морфів *-л'ник* та *-ач* на позначення особи за видом діяльності (*копал'ник, копач*);
 вживання суфіксального морфа *-аш* у позиції літературного *-ш* (*л'іваш*);
 функціонування суфікса *-ейк-* в формах якісних прикметників (*низейкий, малейкий, товстейкий*).

До найголовніших материнських рис західнополіського говору, збережених в ареалі межиріччя Дністра і Дунаю, можна віднести такі морфологічні:

- функціонування форм давального відмінка однини субстантивів II відміни чоловічого роду з флексіями *-ови, -еви* (*бат'кови, копневи*);
- використання форми давального та місцевого відмінків однини іменників I відміни колишніх *-ā-* основ твердого типу відмінювання з флексією *-и*: *липи, баби, корови, у хати, у клуни, на вишні, на берези*.
- використання форми родового відмінка однини іменників III відміни колишніх *-ї-* основ з флексією *-и*: *радости, соли, т'іни*.
- функціонування форм давального відмінка множини субстантивів з м'яким приголосним основи з флексією *-ом* (*коп'ом, л'уд'ом*);
- функціонування форм місцевого відмінка множини іменників з флексією *-ох* (*двер'ох, сав'ох*);
- використання форми давального відмінка однини іменників середнього роду IV відміни колишніх *-t-* та *-n-* основ з флексією *-и*: *тел'ати, гус'ати, йаг'н'ати, качен'ати*, пор. [37];
- функціонування форми називного відмінка числівника *двісті*: *дв'істи*;
- функціонування форм родового відмінка однини ад'єктивів та займенників жіночого роду однини з флексією *-ейі* (*добрейі, веселейі, зеленейі, нашеїі, вашейі*);
- функціонування форм суперлативу прикметників і прислівників з префіксом *наў-* (*наў'менший, наўскоп'іший, наўскоп'іше*);
- використання форми числівника орудного відмінка *два* *двима* та *дв'іма*;

- використання форм інфінітива з фіналями *-ти* й *-чи* (*мог'чи, прац'увати, ти'чи*);
- використання форм першої особи однини дієслів майбутнього часу із флексіями *-ам, -им, як-от: б'ратам, 'битим, ко'ситим*;
- використання вигуків для прикликання овець: *шут-шут, 'шутка-'шутка*.

Подекуди, крім подібних до літературного стандарту аналітичної і синтетичної форм майбутнього часу (*'буду прац'увати, прац'уватиму*), у діалектних мікросистемах цього типу трапляється ще одна форма, яка складається з фонетично зміненої форми допоміжного дієслова *'н'ати* та інфінітива відповідного дієслова: *му прац'увати, меш прац'увати*. Відомо, що в українських говірках така форма є перехідною до звичайної для літературного стандарту та інших українських діалектів синтетичної, де фонетично змінена форма допоміжного дієслова *'н'ати* лексикалізувалася в постпозиції з інфінітивом (*прац'уватиму*). У материнських діалектних мікросистемах зафіксовані також форми майбутнього часу, що утворені поєднанням особових форм допоміжного дієслова *мати* та інфінітива відмінюваного дієслова, як-от: *'майу прац'увати, 'майеш прац'увати, 'маєм прац'увати* [30].

Вказівні, означальні і заперечні займенники у називному відмінку однини і множини мають членні форми: *той, 'тайа, 'тойе, 'т'ійі; 'гетой, 'гетайа, 'гетойе, 'гет'ійі* (ці займенники, характерні для білоруських говорів поширені відповідно до українських літературних *цей, ця, це, ці*); *та'кий, та'кайа, та'кейе, та'кийі; в'с'акий, в'с'акайа, в'с'акейе, в'с'акійі, н'і'йакий, н'і'йакайа, н'і'йакойе, н'і'йакійі*. Зрідка спостерігаються стягнені форми: *та'ка, та'ке, та'кі; в'с'ака, в'с'аке, в'с'ак'і; н'і'йака, н'і'йаке, н'і'йакі* [19].

Поряд з поширеною формою давального відмінка однини особового займенника *йа – ме'н'і* вживана й форма *мн'і (дай мн'і)*. Займенник *він* у родовому, знахідному і місцевому відмінках однини та в родовому, знахідному і орудному відмінках множини здебільшого має форми без

приставного *н*: до ¹його (йду), йо¹го (бачу), на йо¹му, до йїх, ¹йїми, хоч зрідка: до ¹н'ого, до них, з ¹ними тощо; пор. також з ¹йейу, рідше – з ¹нейу. Ці форми поширені і в інших говірках північного наріччя української мови.

У родовому, давальному, знахідному і місцевому відмінках однини присвійні займенники *мій, твій, свій* мають форми *мо¹його, т¹войого, мо¹йому, сво¹йому, у мо¹йому* тощо. Для вказівного займенника жіночого роду ¹тайа і означального *вс'а* у родовому і орудному відмінках однини характерні стягнені форми: ¹тейї, в¹сейї, з ¹тейу, в¹сейу [19].

Особливостей у відмінюванні числівників мало, вони зумовлюються здебільшого фонетичними змінами. Привертають до себе увагу словотворчі варіанти *один і о¹д'он, ш¹тир'ї та че¹тир'ї, вос'ім'наццат', дев'їд'носто та дев'їад'їс'ат* тощо.

Більшість кількісних числівників (прості, складні та складені), на відміну від багатьох південно-західних українських говорів, відмінюється, як і в літературній мові, наприклад: *п'я¹ти, се¹ми, с'їмо¹ма, дво¹ма (і дву¹ма), п'ятис¹от, дев'ятис¹от, дев'ятис¹от соро¹ка се¹ми*.

Для граматичної системи досліджуваних говірок властиві такі прислівники, що побутують на території материнських діалектів: *з'їс' / з'їс'а* 'сьогодні', *те¹раз* 'тепер, зараз', *най¹бардзо* 'особливо, виключно', *мо¹цно, мо¹цко* 'дуже, надто', *на¹н'їц'* 'ні до чого, погано', *низ¹дало* 'погано', *с'л'їчно* 'красиво', *файно* 'красиво, гарно', *фест* 'дуже добре', *в'енц, в'енч* 'більше', *ус'ї'ож* 'протягом якогось часу', *у'цал'е* 'цілком, повністю', *стонд* 'звідти', *бардз'о* 'дуже', *най¹л'їп'їй* 'найкраще', *моркотно* 'погано, неспокійно на душі', *мгло* 'млосно', *їутро* 'вранці', *ледво* 'ледве', *зрештом* 'зрештою', *зма¹л'енства* 'змалечку', *к'епс'ко* 'погано', *к'еди* 'коли', *н'їгди* 'ніколи', див. [1; 4; 5].

2.1.1.3. Лексика західнополіського діалектного типу

На лексичному рівні, подібно до інших, ці говірки також зберігають материнські ознаки [1–6], наприклад, у мікросистемах цього типу наявна

лексема *ко¹лод¹аз¹*, яка будучи рисою спільною з літературною мовою, у новому ареалі побутування діалекту набуває ознак діалектної риси, адже майже в усіх говірках ареалу основної формації на позначення цієї реалії функціонує інша лексема – *кир¹ниц¹а*. В ареалі, відповідно до інформації про материнські діалектні мікросистеми, функціонують також лексеми *ра¹тай*, *о¹рач* з семантикою ‘орач’; лексеми *бул¹ба*, *кар¹топл¹а*, *кар¹тошка* – з семантикою ‘картопля’, слово *му¹рах¹і* – з семантикою ‘мурашки’ тощо.

Але, як відомо, лексичний рівень мовної структури найлегше і найшвидше піддається інтерферентним впливам, тому з-поміж лексичних особливостей помічені й запозичення з контактних мов: болгарської (*манджа*, *ша¹ра*, *м¹іл¹іна*), російської (*кол¹хос*, *м¹амл¹а*, *предси¹дател¹*, *бабушка*, *палочка*), румунської (*т¹аски*, *пла¹чінда*), а також німецької (*шт¹рудл¹і*). Остання на момент появи в ареалі діалектоносіїв цього типу була вже відсутня тут, тобто не була для аналізованих говірок контактною мовою. Таким чином, це запозичення з німецької мови прийшло у цю говірку, ймовірно, через посередництво говірок ареалу основної формації української, або й інших мов [43; 44].

Специфіка лексичної системи материнських говірок полягає також у тому, що хоча до другої світової війни на Західному Поліссі суцільних польських поселень було небагато, проте чи не в кожному селі серед українців проживала більша чи менша кількість польських родин, які, зберігаючи власні етнічні риси у різних сферах життя і діяльності, перебували у постійних контактах з місцевим українським населенням. Цен обумовило взаємопроникнення мовних елементів, особливо на побутовому рівні, стало систематичним. Українсько-польська двомовність, яка існувала в довоєнні роки в західнополіських говірках, створювала сприятливі умови для двобічних інтерферентних процесів. Спілкування між обома мовними колективами в умовах перманентних контактів було інтенсивним, тому інтерференція виникала незалежно від волі й бажання людей. Г. О. Козачук відзначила, що у таких умовах мовці, як правило, були

свідомі того, що мови різні і що в їхньому мовленні наявні запозичені лексеми, але в процесі спілкування вживання таких слів спонтанне, і подібні лексичні елементи природно вписуються у словниковий склад рідної мови [39; 40].

Тому-то інтерферентні явища, що постали внаслідок взаємодії української та польської мов, спостерігаються і в говірках новішої формації західно-поліського типу, що побутують в межиріччі Дністра і Дунаю у всіх лексико-семантичних групах:

а) назви одягу та його елементів, прикрас: *гарн'ітур* 'чоловічий костюм-трійка', *гал'ка* 'нижня біла спідниця, обшита знизу мереживом', *гал'он* 'шерстяна спідниця з поздовжніми різнокольоровими смугами та широкою одноколірною смугою внизу', *крижма* 'шматок (два-три метри) тканини чи готового виробу, який дарують куми дитині в день хрестин', *ковн'ір* 'комір сорочки, блузки', *рензл'і* / *ф'рензл'і* 'китиці навколо хустки, скатертини, покривала', *фалди* 'зустрічні трубкаподібні або заправовані складки спідниці, сукні', *фал'банка* 'хвиляста шлярка на сукні, блузці', *с'ц'онжка* / *с'ц'ожка* 'вузька барвиста стрічечка для заплітання в коси', *граука* / *графка* 'англійська шпилька', *кул'чата* / *кул'чатка* 'сережки', *пацур'к'е* / *па'ц'ори* 'намисто', *бом'бони* / *бон'бони* 'шерстяні або з інших ниток кульки на кінцях пояса чи зав'язок на комірі', пасок 'пояс у сукні';

б) назви взуття: *в'іт'рувк'і* / *в'ят'рувк'і* 'босоніжки (частіше саморобні)', *лак'ерк'і* 'лакові туфлі', *корк'і* 'високі підбори у туфлях', *патинк'і* 'легке хатне взуття';

в) назви посуду, хатнього начиння: *ринка* 'сковорідка на ніжках', *рондил* / *рондлик* 'невелика каструлька з довгою ручкою', *штоп* / *штоф* 'міра рідини, що становить 1,2 літра', *пуш'тона* 'половина від 1,2 літра', *мидниця* 'велика миска, таз', *нецк'і* 'ночви', *хохл'а* 'розливний черпак', *п'ител'на* 'сковорода', *фаса* 'діжечка', *файерка* 'конфорка', *пуделко* 'фарфорова, металева чи картонна невелика коробочка переважно круглої чи овальної форми для зберігання парфюмерії, біжутерії', *зал'ізко* 'праска',

капа ‘покривало на ліжку’, *сирвета* ‘скатертина’, *креденс* ‘сервант’, *піец* ‘піч’, *куфир* ‘скриня’, *бйурко* ‘туалетний столик’, *канана* ‘диван’, *бомбелик* ‘невеликий круглий стілець без спинки’, *прент* ‘гачок з грубого дроту для розгортання жару в грубі’, *кріселко* ‘дитячий стільчик зі спинкою’ тощо;

г) назви страв, круп: *л’ацок* ‘млинець, коржик’, *к’луцк’і* ‘зварені на молоці галушки з тертої картоплі’, ‘зварені у воді і посмачені жиром галушки з тіста’, *бадз’он’і* ‘млинці з тертої сирої картоплі / деруни’) *б’ігус* ‘тушена капуста з свинячими реберцями’, *мазурк’і* ‘невеликі, зверху фігурно вироблені булочки зі здобного тіста, які випікають на Великдень’, *родзинк’і* ‘висушені ягоди суничного фізалісу’, ‘висушені ягоди винограду’, *гродхувка* ‘пюре з гороху’, *сл’едз* ‘оселедець’, *п’іл’ін’довиц’а* ‘м’ясо з хребта свині’ *росіл* ‘м’ясний бульйон’, *кананк’і* ‘бутерброди’, *тлушч* ‘жир на страві’, *пінцак* ‘перлова крупа’, *фуз / фус* ‘осадок з олії на дні посудини’, *грис* ‘висівки з борошна’, *зуна* ‘суп’, *гарбата / гербата* ‘чай, настій з трав’ тощо;

г) назви рослин: *трускавк’і* ‘полуниці’, *поз’омк’і / позул’к’і* ‘лісові суниці’, *йагрос / йагруст* ‘агрус’, *тризантина* ‘хризантеми’, *город’ін’йа*, *йор’г’ін’а* ‘жоржина’, *нав’іночк’і* ‘водозбір’, *зац’м’ін*, *йац’м’ін* ‘жасмін’, *б’із*, *без*, *бзи* ‘бузок’, *пат’н’іт’і* ‘календула, нагідки’, *солонечник* ‘соняшник’, *л’ігустра* ‘самшит’, *стокрутка* ‘маргаритка’, *рум’н’анок* ‘ромашка лікарська’, *ромбамбар* ‘ревінь’, *жижавка* ‘мала жалка кропива’, *ст’ружк’і* ‘дельфініум однорічний’, *б’лават* ‘волошка польова’, *папротка* ‘кімнатна папороть’, *розхідник* ‘очиток їдкий, молодило’ тощо;

д) назви процесів, дій, станів: *фундувати* ‘захищати, платити за когось’, *мелдуватис* ‘рапортувати, повідомляти про себе в якісь державні установи’, ‘ставити до відома (частіше про військових)’, *бодати* ‘обстежувати’, *фастригувати* ‘зметувати, ставити на живу нитку’, *менжувати* ‘займатися активною діяльністю (найчастіше комерційною)’, *напудитис’а* ‘налякатися’ тощо;

е) лексеми на позначення якостей та властивостей: *зацентний*

‘затятий’, *кан’дитний*, *тан’дитний* ‘неякісний’, *ца’л’овий* ‘товщиною в один цаль (чотири з половиною сантиметри)’, *гванд’ливий* ‘надокучливий’, *гра’натовий* ‘темно-синій’, *шчи’гул’ний* ‘вишуканий, досконалий’, *ру’бачливий*, *ро’бачливий* ‘червивий’, *низ’далиий* ‘поганий, хворий, має поганий вигляд’, *ка’вовий* ‘кольору кави з молоком’, *циг’л’аний* ‘жовтогарячий’, *ф’і’л’ітовий* ‘фіолетовий’, *ру’жовий* ‘рожевий’, *вар’затий* ‘губатий’;

є) абстрактні назви, збірні поняття: *п’л’отка* ‘брехня, видумка’, *тра’пунок* ‘нежданий випадок’, *за’бава* ‘вечір відпочинку’, *с’пац’ір / ш’пац’ір* ‘піша прогулянка’, *ко’валок* ‘кусок, частина (хліба, сала тощо)’, *пл’ац* ‘рівна площина’, *д’з’ура* ‘дірка’, *ма’йонток* ‘господарство’, *уб’йори* ‘одяг’, *скрент* ‘згин, поворот’, *ма’є крен* ‘має нахил (дах, будівля)’, *га’тунок* ‘сорт’, *л’ос* ‘удача’, *густ* ‘смак’, *ни до густу* ‘не до смаку’, *с’топ’ін* ‘градус’, *ма’л’енство* ‘малеча’, *о’ф’іра* ‘пожертвування’ тощо;

ж) назви, пов’язані з будівництвом: *крин’так* ‘свердло великого діаметра для прокручування дірок у дереві’, *л’ігар* ‘один з брусів, до якого прибиваються дошки підлоги’, *пудс’офіт* ‘нижній шар дошок стелі, підбитих знизу до балок’, *дихта / дикта* ‘фанера’, *по’ренч’а* ‘поручн’і’, *риг’іл* ‘дерев’яна перекладина у крокві’, *слуп* ‘стовп у дильованій, закладеній брусами чи дошками стіні’, *фут’рина* ‘основа віконного отвору, в який вставляється віконна рама’, *ца’ловка* ‘дошка в один цаль’, *тин’к* ‘штукатурка’, *шибир* ‘металева засувка перекривати димохід’, *рура / рурка* ‘труба, трубка’, *помпа* ‘насос’, *шур’хуб’іл* ‘столярний інструмент для первинної обробки дерева’, *к’л’амра* ‘залізна скоба’, *л’аска* ‘лінійка’, ‘дранка під штукатурку’, *к’ретка* ‘кольорова крейда для поміток на дереві при будівництві’, *гонт* ‘покрівельна дранка’, *спрун’джина* ‘пружина’, *спрун’джинит* ‘пружинить’ тощо;

з) сільськогосподарська лексика, назви збруї, засобів пересування: *госпо’дарка* ‘хазяйство’, *грунт* ‘повний земельний наділ’, кірат ‘кінний привід у віялці чи молотилці’.

Отож, як бачимо, говірки західно поліської генези в досліджуваному

ареалі зберігають значну кількість специфічних лексем, властивих материнським діалектним мікросистемам, що споріднюють їх з польськими говірками.

2.1.2. Закарпатський діалектний тип та його трансформація у південнобессарабському ареалі

Як вже вище зазначено, закарпатський діалектний тип передусім зберігся в селі Прямобалка Арцизького району, заснованому в 1834 році німцями-колоністами як Село № 21, Денневіц, на честь перемоги російських військ над Наполеоном біля міста Деневіца в Німеччині. Назву Прямобалка село одержало наприкінці 1940 року від переселенців із Закарпаття: *не будували ми хату // ця хата була // вона у нас німецька / були полішчє німецькі у двіх кімнатах тільки / а так усуди була земля*.

2.1.2.1. Фонетика закарпатського діалектного типу

Відзначимо, що подібно до більшості закарпатських говірок [68; 69; 70; 71], як частково і бойківських та лемківських, в досліджуваній говірці с. Прямобалка розрізняються /u/ та /y/. Звук [u] відповідає давньому [i]. Подібно до материнських закарпатських говірок, у наголошеній і ненаголошеній позиції після губних та задньоязикових виступає звук заднього ряду [y] (*была, туйкы, былы, теперкы*), що походить з давньоруського [ы]. Цей звук [ы] найбільш помітно виступає після губних і задньоязикових, як-от: *мыло, німый, кривыи, быки, ниткы, руки, ноги, хыжа, сын, воьлы, дын'а, дурный* тощо. У подекуди звук [ы] (зокрема після губних) виразно лабіалізується, наближаючись до [o]. Наприклад: *б^oык, м^oыў, н^oыўха, в^oырваў, ко^oбыл'і, ваг^oы, х^oыжа, в^oы, вер'х^oы, коб^oы*.

Поряд із звичайною фонемою /e/ досить поширени її позиційний вияв [ê] перед м'якими приголосними. Цей вияв фонемі /e/ під асиміляційним впливом вузького [ê] виступає і в попередніх складах. Наприклад: *д'вêр'і, ку'дêл'а, тêпêр', о'тêц', х'лопец', жнêц', дêн', на'бêрêз'і*.

Фонема /o/ в зазначених вище позиціях для /e/ теж має вияв [ó]. Особливо помітне звуження [o] перед наступними [i] та [y]. Звук [ó] виявляється і перед [e] в інтервальній позиції. Наприклад: *ʹróbzum*, *ʹdóbrʹi*, *вóʹrónʹi*, *наʹвóсʹi*, *наʹкóнʹi*, *у мóʹлóдʹi*, *мóʹлóтʹба*, *кóʹлóчʹа*, *ʹólʹinʹ*, *ʹóсʹinʹ* тощо. Ця особливість стала на перешкоді фонемного нерозрізнення голосних середнього і високого піднесення, як це виявляється в багатьох південно-західних діалектах.

Відповідно до давніх [o] та [e] в нових закритих складах іноді вживається у або і.

Ф. Т. Жилко наголошує [30, с. 214], що наголошений вокалізм закарпатських говірок неоднаковий на всій їхній території побутування. У тих говірках, де давні *o*, *e* в нових закритих складах перейшли в *i*, структуру наголошеного вокалізму схематично можна зобразити так: [i], [и], [e], [a], [o], [y].

У досліджуваних говірках внаслідок розрізнення /u/ та /y/ структура наголошеного вокалізму має таку реалізацію: [i], [и], [e], [a], [o], [y], [ы].

У мовленні діалектоносіїв зберігаються звукосполуки *гы*, *кы*, *хы* (*ниткы*, *ʹрукы*, *ʹногы*, *ʹхыжа*).

Подібно до бойківських говірок закарпатські мають м'які приголосні [зʹ], [сʹ], [цʹ] у суфіксах *-зьк-*, *-ськ-*, *-цьк-*, *-ецʹ*, *-ецʹа*, напр., *беʹрезʹкий*, *воʹлосʹкий*, *ʹрусʹкий*, *бʹрацʹкий*, *ʹлуцʹкий*, *оʹтêцʹ*, *хʹлопецʹ*, *удоʹвицʹа* [33].

Поширений в аналізованих говірках також альвеолярний [л], хоча з менши високим альвеолярним тоном, ніж в полтавських говорах, як-от: *ʹліпа*, *ʹмалю*, *лêм*, *маʹлê*.

Приголосні [ж], [ч], [ш], [дж] зазвичай тверді, приголосний [ч], зазвичай окрім позиції перед [i], вимовляється твердо (*ʹпомочы не ʹбыло*), лише подекуди [жʹ], [чʹ] можуть зберігати архаїчну м'якість, наприклад: *уʹчʹера*, *чʹис*, *баʹгачʹ*, *кунʹчʹати*, *ручʹник* тощо.

На противагу українським говіркам закарпатського типу, поширеним у Румунії, колишня м'якість [p] у кінці та середині слів не зберігається (*ба'зар*, *'цукор*, *с'векор*) тощо.

Як і в багатьох закарпатських говірках [30, с. 214; 35] давні *е*, *ь* в позиції перед складом з м'яким приголосним переходять в [u] (*чит'вир'*, *о'гин'*, *зим'л'а*, *би'с'іда*, *ноч_дин' ро'били*, *куз'ниц'*).

Закарпатські говірки, зокрема західні, мають свої місцеві відмінності в наголосі. Особливості наголосу закарпатських говірок зумовлені фонетичними процесами (як-от редукція деяких голосних і у зв'язку з цим скорочення кількості складів), діянням аналогій, впливами сусідніх діалектів і мов, а також різними гіперичними явищами. Тут наголос в основному різномісний, але в окремих закарпатських говірках багато слів наголошено на передостанньому складі, як у лемківських і східнонославацьких говірках або в польській мові, напр.: *'вода*, *у'вод'і*, *'воли*, *'зерно*, *'зимл'а*, *с'нопи*, *з'риби* тощо, пор. [23].

Крім того, зафіксовано ряди слів, де наголос виявляється на третьому від кінця складі, як-от: *'година*, *'голова*, *'борона*, *'борода*, *'кол'іно*, *'корито*, *'колиска*, *'середа*, *'путкова*, *'поливка*, *'полиц'а*.

У говірках цього типу, як і в лемківських, помітне пересунення наголосу на префікси і прийменники або й на частки, порівняйте: *'заскочив*, *'завитка*, *'одмала*, *'на полу*, *'не знайє*, *п'риснивс'а*, *'пот'ік*.

Дієслова I та II дієвідміни мають наголос на закінченні першої та другої особи множини, наприклад: *гребе'ме*, *гребе'те*, *мете'ме*, *мете'те* [46].

Багато пасивних дієпряметників з суфіксом *-ен-* мають наголос на цьому ж суфіксі, як-от: *зроб'лений*, *позна'чений*, *закур'ений*, *позоло'чений*, *зал'ін'лений*, *обмаш'чений*.

У дієсловах, що мають стягнені форми теперішнього та майбутнього часу, наголос зафіксовано на передостанньому складі, напр.: *за'м'ітат*, *за'м'іташ*, *з'л'едам*, *з'л'едат*.

Впливами сусідніх діалектів та інших мов зумовлено те, що

в місцевих говірках цього діалектного типу, подібно до материнських, багато слів мають подвійний наголос, напр.: *в'ино* – *ви'но*, *в'ойна* – *вой'на*, *ж'нива* – *жни'ва*, *г'олоден* – *го'лоден* тощо.

2.1.2.2. Граматика закарпатського діалектного типу

Оскільки, як і в більшості материнських говірок [23; 30; 35], у наголошеній і ненаголошеній позиції після губних та задньоязикових виступає звук заднього ряду [ы] (*м'ыло*, *н'і'мый*, *кри'выи*, *бы'ки*, *нит'кы*, *ру'кы*, *но'гы*, *хы'жа*, *сын*, *во'лы*, *д'ын'а*, *дур'ный*), що походить з давньоруського [ы], то він спричиняє відповідні специфічні флексії у називному та орудному відмінках I та II відміни (*ж'ін'кы*, *с'вахы*, *рушн'кы*, *м'ышамы*) та у формах непрямих відмінків прикметникових слів (*моло'дым*, *в'с'акых*) тощо.

За нашими спостереженнями до морфологічних особливостей досліджуваної говірки можна віднести: форми орудн. відм. одн. жін. р. іменників I відміни з флексією *-оў* (*зем'л'оў*, *вулиц'оў*, *ду'шоў*); ненаголошену частку *май* як засіб творення компаратива і наголошена – суперлатива прикметника і прислівника; наявність форм вищого ступеня *л'іше*, *май'файний*; форми вказівних займенників наз. відм. одн. чол. р. (*тот*, *сис'*); наз. відм. одн. сер. р. (*то'то*, *се*, *се'се*); наз. відм. одн. жін. р. (*то'та*, *с'а*, *се'с'а*); наз. відм. множ. (*то'ты*, *с'і*, *с'і'с'і*); знах. відм. одн. жін. р. (*с'у*, *се'с'у*); форми займенникових вказівних прислівників *туй'кы*, *те'перкы*; препозиційне стосовно дієслова вживання частки *-с'а* (*с'а вжи'вайут*, *с'а с'тала*) як варіант до постпозиційного; творення форм дієслів наказового способу з часткою *най* (*най спит*); стверджувальна частка *йо* та ін.

У говірках закарпатського типу родовий відмінок множини поряд з іншими має закінчення *-ох*, наприклад: *ст'і'нох*, *зим'л'ох*, *хи'жох*, *ту'ч'ох*, *д'і'дох*, *с'ір'нох*, пор. [51].

В основах дієслів *з*, *к* не переходять у [ж], [ч] у першій особі однини, як-от: *мо'гу*, *пе'ку*, *ре'ку*, пор. [30].

Своєрідною рисою говірок закарпатського типу, що відрізняє їх від багатьох говорів української мови, є енклітичні форми. Ці форми поширені поряд із звичайними відмінковими формами особових займенників: *н'а – мене, т'а – тебе* (у знахідному відміну однини); *ми, мы – ме'н'і; ти, ты – то'б'і*.

У говірках закарпатського типу займенник третьої особи однини так само має архаїчні форми. Так, у родовому і знахідному відмінках чоловічого і середнього роду вживаються форми *je'го, ji'го, 'него, го*; у давальному вщмшку чоловічого і середнього роду – *je'му, ji'му, 'нему, му*; у родовому та знахідному відмінках жіночого роду – *je'ji, 'неji, ней, ji*; в орудному відмінку жіночого роду – (з) *неў*.

Подібно до говірок західнополіського діалектного типу, в закарпатських зберігається архаїчний суфікс *-ова-* в дієслівних формах недоконаного виду: *купо'вати, торго'вати*.

У другій і третій особі однини теперішнього часу дієслів I дієвідміни внаслідок занепаду [j] в закінченнях відбувається стягнення, тобто випадає [e]. Наприклад: *сп'і'ваш, чи'таш, іг'раш; сп'і'ват, чи'тат, іг'рат*.

Ці говірки мають й деякі своєрідні структури займенників. Так, у цих говірках поширені структури питального займенника «хто» – *тко, ко*; зрідка *хко* (контамінація *хто, тко*), *кто*; предметний займенник «що» має структури *што, шо*.

Специфічними у говірках цього діалектного типу постають видозміни часток, зокрема, підсилювальних: *в'он' (вын')*, *тат' (шчо в'он' посін'ів)*; часток для підсилення вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників *кам* (< *камо, камь*), *май – майвеликий*; часток, що виражають категорію близькості: *дас* (*даз < да + з*) – *дас міх муки; леда – леда шчо, леда куды*.

Закарпатський діалектний тип, окрім використання частки *май* для ступенювання прикметників, вирізняється лексемою *фест*, яку засвідчено у

конструкціях з близькою до частки *май* семантикою (напр.: *май* ¹*файно* – *фест* ¹*файний*).

2.1.2.3. Лексика закарпатського діалектного типу

У лексиці закарпатських говірок збереглося багато архаїчних рис, зокрема тут спостережено цілі ряди слів (спільносхіднослов'янської або іноді й праслов'янської генези) [22; 30]. Крім того, багато слів, що мають спільну структуру в інших діалектах української мови або в літературній мові, мають тут відмінні значення, порівняйте: *вуйко* (*вуйко́, вуйко́, уйко, уйко́*). 1. 'рідний дядько (брат батька чи матері)'. *Н'ін'іу и мамин брат – вуйко.; Васіл' Митрішин тобі падес'а вуйко.; Маїу двох вуйкіу по н'ін'ови и одного по мамі.; Ой, так^r дуже тот вуйко гір'ко спау через вас.; Йа би ж вам мау шос' казати, вуйку.; Гей, уйку, ци йдете на прогул'ку?; Ч'итыре мбій вуйкове ш'и жывут', а пійатый умер.; Нийе мбійх уйковів.; Клікав н'а уйко до них.; Кажі уйковім, най прійдут до нас.; Уйковім розд'ілів біртток.; Дай істи уйковім.; Де мбій вуйкове.; Без вуйкову хіжу ни збудовати.; Рас истрітив Івана йеден д'ідо и каже му, ош йа твій вуйко, айбо мами пувіла Іванови, ош у вітц'а му ни было брата, и тот д'ідо му ни вуйко.; Вуйко вуйшов до нас.; До нас у гості прійшов вуйко.; Вуйко йде Пётр'а небіжчик, та му с'а радуїу; Мій вуйко був в Гамериці.; пестл. вучко (*вуйичко, вуйочко, уйичко, уйочко*). Поможіт ми, вуйечку, перепиліти йакé дріво.; – А кудá ви, вуйечку? – На буркут. Первий вуйко 'син дядька'. Йак від вуйка йе вуйко – та первий вуйко. 2. 'брат матері'. *Вуйку, та ци пуйдете заўтра на рьбу?; Вуйко – отó мамчин брат.; Чогó с' казáу дóма мáтери, ош вуйко т'а биў?; Уйко н'а дуже гостіу.; Уйку! Дай му грїба.; Вуйко – мамин брат ужé рудный.; Уйко прійшли до нас на гостіну.; Ус'і бойат с'а уйковів.; Туї жійе й т'утка й бáb'ка й вуйкове.; Уйка заклікали на комітет.; Зáвтра до нас прійде уйко.; Клікав н'а уйко до них.; Я у нашому силі мáву двох вуйкову, а на Плóскому єнного.; Муї вуйко уд малóго дуже любів ходіти на ліжах.; Я мáву двох вуйку.; Вуйко н'а пбїстетів, аж^{III} пуйдеме у Мбскву.; Мáтериному брáтови**

ка́жут д'іти «вуйко».; А вуйко – материн брат.; Уйко бов нам чиніти двір'і на півниці'у.; Напівся муї вуйко та прийшов дому та так бив жону, шо всягди юї були сінці.; Учєра до нас прийшов вуйко.; Вуйко бов у Москв'і та прин'ус нам файн'і цируз'кі.; Ай, ти, вуйку, курі л'ул'ку, а йа бду л'ішчїну. А ты, вуйку, л'убї бабу, а йа бду д'іучїну.; Ої д'іучино молодїн'ка, д'іучино-зозул'ко, шче була с' с'а ни від:ала, йак буї ни мїї вуйко. 3. 'чоловік батькової чи материної сестри'. 4. 'старший чоловік (при звертанні)'. Гий вуйку! Перевед'їт н'а, вуйечку, чєрез бер', бо с'а боїу перейті. – Зажді, заждї, вуйкова, зараз прїїду, та т'а переведу. 4. 'ведмідь'. Відїї йем учєра вуйка.; Тотó грүші тр'ас вуйко-бурміло. 5. жарт. 'великий предмет'. Ої, сєго вуйка докїї покóлемо; вўзел (вўзел, вўзіл', ўзел). 1. 'вузол'. Йа лиш чєрез' палец знаїу вїазати вўзел; Тотó д'їд'ко завїазáў вўзел, колї самїї с'а завїáже. То ўже там дўїут у нєго та роспўтуйут.; Ўзел мáїе бїти ўсе ў споду на полотнóви. Йє ўзел ткац'кый тай н'їмїц'кый.; Ану, ци ты розїáжеш сис' узел.; Колї с'а на нїмці вўзл'ї вїáжут', то с'а свáл'ба завїáже. 2. 'спосїб закрїплення ручки на плетених із лози виробах'. Вўзел плетемé напóслїдок. 3. 'слово, обїцянка, шо не розходитьсья з дїлом'. Исé слóво из ўзлом; вагá (вáга). 1. 'прилад для зважування'. У Бичкóві на полонин'ї такá вагá из кўлев. На тїм бóці такá кўл'а та посувáїе тов кўлев. Донїдавнó вагá була деревл'анá, коромїсло такé. Була лопáтка та на тї лопáтці такá рóсоха; Вагá би дўже дóбра, абї вагá була бовтáс'ка; Там бїла автоматїчна вагá, шчо вáжила мїхы по 50 кїл; На вазї вáжили бринз'у; Прийшла на фєрму та стáла коло вагї; Принєсли вагү вáжити; Йа гадáла, што ў вас вагї; заг. Кумү вїрит ўсый свїт (вагы). 2. 'вага'. Сис' барáн мáїе пїят' кїл вагї; Там під вагóв сóле вєзли кїтишами; Ми бїриши мáли від вагї за вўгл'а. Спакуїу вўгл'а, привєзу, там звáжимо та плат'á ми; Вагї мáїе мóтор бїзуно доў пїад:ис'ат мїтру; Типїр' ужє худóбу тотó лиш на вагү л'убл'ат брáти. 3. лїс. 'важїль'. Були вагї, шо підсїл'ували під дєрево, колї прибївáли чóпами попрүги на плóтах; Йа вагóв вїтручу лїтáн'у та лиш полєтит. 4. 'важїль для витягування води з колодязя; журавель на колодязї'.

5. *вівч.* ‘міра овечого молока і молочних виробів’. У нас брін’з’у за вагоў берут; Пйатнац’іт’ л’ітрів молока – то ѝе вага (молока в вудрі); У Кісві лиш сім ваг, а в Бичкові дівйат’ ваг, а в волóхів – дїс’ат’; У нас у Пол’ін’і берут на сім ваг, бо в нас хóт’и віт:ак осїн:ого р’идá мáти; На л’ітер молока даїут сім ваг, сім кіл оні даїут. И ў Кісві на сім ваг. Сім ваг вáжа. У Бичкóві дїўйат’ ваг. Там на вагú ѝ молоко. Máйеиш кіло молока – дїстáнеиш дїўйат’ кіл сїра, дїўйат’ ваг даїут сїра. Там дéвйат’ кіл с’а рахувáло сїра на л’ітер молока. Дивйат’ ваг даїут сїра. Дїс’ат’ ваг на стрїшкú даїут волóхи. И в них на вагú, в волóх р’адї. На вагú наш нáрїд нé навїк, нé хóт’а, ай на мїру. 6. ‘увага’. Жал’ вагї ни máйе. Вад’-вáд’; ваганї (ваганї), pl. t. ‘ночви’. У нас лиш старї л’уде чули, шо колїс’ казáли за корїто до кúпан’а – ваганї; вáда (вадá). 1. ‘сварка’. Тотá с’а ў вáди такї ме брáти; Він máйе посéстру и за тотó дóма у них вáда; Их корóва нéпрестáн:о перехóдит у нáшу зáгороду и через^с тотó мїж нáми бывáйе чáсто вáда; Зайшóв ѝа до сусїди, а там такá вáда.; Вічно межи тьїми брáтáми вáда; Ты ни знáйеиш у чистї жїти, лем фурт ис’ у вáд’ї; Такá межї нїма ся вáда вчинїла, шо máйже ся в суд дадúть; На чáст’ах усé вáда. На част’óх побїли с’а брáт’а. 2. ‘брак’. Твóйї чóботы, Настúн’о, máйут велїку вáду. Одїн зáпїаток шїршїй, ѝак дрúгїй. 3. ‘недолїк, вада’. Ивáна нé ўз’алї у катúны, бо máйе ѝакúс’ вáду; вúголь (вúгол, вúгол’, вúгил’, вúгил’, вóгóл’, úгол’, úгóл’, úгил’). 1. ‘вугїлля’. Л’аглі спáти та умéрли. Та прáўда, шо казáли, шо наклáли камїн:é вúгл’а, та тотó ѝїх убїло; Іду шчи раз на úгл’а та ўтак вам принéсу.; Так ал’á на вúгл’ї горїло; Такóйе чóрнойе, ѝак вúгил’; Пóтóму нáчав ворожїти вуглáм; Такїй лайїстїй барáн, ѝак вúгол’. 2. ‘обгорїле полїно’ тощо, пор. [13; 22; 23; 72].

2.2. Говїрки новїшої формацїї з редукованою / мїшаною діалектною і нестїйкою національною основою

Окремим різновидом говїрок новїшої формацїї можна вважати ті, що сформованї переважно за рахунок переселенцїв у межах ареалу. Більшість з

них є носіями доміантних південнобессарабських рис, наприклад, це говірки сіл Маразліївка і Базар'янка Татарбунарського району, Розівка і Світлодолинське Саратського району, Долинівка і Шабо Білгород-Дністровського району, Помазани Кілійського району. А деякі діалектні мікросистеми мають ознаки збережених у говірках основної формації генетичних типів. Наприклад, домінування буковинсько-подільського типу спостережене у селі Надежда (Eigenfeld) Саратського району, сформованого одразу після виселення німців переважно мешканцями села Молодове (колишніми вихідцями з Хотинщини). Територіально – це майже одне село, за свідченням діалектоносіїв: *На^д'ежда і Мо^лодова ^т'іки ^лмост розд'і^л'аїе*. Свого часу діалектоносії Молодового працювали на німців і, хоч, можливо, не все в цих міжетнічних взаєминах було ідеально (*н'імец ^{сил}'но об'і^жав наш на^род^м*), загалом українці пишалися таким сусідством і стосунками, бо німці непогано їм платили за роботу, звідси, за переказами мовців, і виник їхній мікроекзоетнонім – *фо^аста^чі* (так їх називали мешканці села Райлянки Саратського району також буковинсько-подільського діалектного типу), бо вони *фастали* (вихвалялися). Німці були виселені майже миттєво – все, що можна було взяти з собою, вони поклали на вози і поїхали, залишивши на подвір'ях худобу. Це, за спогадами старожилів, і змусило мешканців сусіднього українського села перейти у спустілі німецькі хати одразу після виселення останніх, бо там *«ско^тина ре^вла»*. Також переважно носіями буковинсько-подільського діалектного типу контактних населених пунктів (Новоукраїнка і Височанське) було заселене колишнє німецьке село Плачинда (Josefsdorf) Тарутинського району.

Подібна модель вторинного формування говірок у межах ареалу не обов'язково пов'язана з переселенням мовців у спорожнілі німецькі села. Такі говірки, на відміну від решти ідіомів новішої формації, зазвичай ставали об'єктами досліджень попередників. Наприклад, відомо що говірки сіл Райлянка (офіційно Ройлянка) і Царичанка Татарбунарського району (Жовтоярівська сільрада) сформовані внаслідок компактного організованого

переселення (відселення частини материнського населеного пункту в межах ареалу на нове місце, де раніше не було села) з одноіменних сіл Саратовського (Ройлянка / Райлянка) і Білгород-Дністровського (Стара Царичанка) районів. Офіційний рік заснування цих нових сіл Татарбунарського району – 1902. Говірки цих населених пунктів, як і материнські для них переселенські ідіоми, зберігають риси своїх генетичних типів (буковинсько-подільського – Райлянка, середньонадніпрянського – Царичанка), але, порівняно з першими, мають ознаки редуکتивного динамічного типу.

Окремі населені пункти, де побутують говірки новішої формації, які мають характер **мішаних**, склалися носіями різних типів материнських говірок, як південнобесарабських, так і тих, що генетично сягають інших діалектів, і говорити про домінування якогось із типів поки що важко. Наприклад, у Романівку (Romanowka) Білгород-Дністровського району заселялися приїжджі з Західної України (гуцули, лемки та інші), а також з інших бесарабських сіл різних діалектних типів (Фараонівки, Забарів, Великомар'янівки, Райлянки тощо). Така ж мішана модель формування із, можливо, дещо більшим впливом контактного північнобесарабського типу характеризує говірку Нового Тарутиного Тарутинського району.

Говірки новішої формації можуть мати також **редуковану діалектну основу**. Таке трапляється, коли різні материнські складники поєднуються в одному комунікативному середовищі населеного пункту без виразного домінування якогось з них, у відносно рівних пропорціях, яке рухається у своєму розвитку в напрямку витворення мішаної говірки. Але навіть такі мішані говірки новішої формації можуть суттєво відрізнятися від мішаних говірок основної формації, особливо – за відсутності фронтальних контактів з цим діалектним типом.

Редукованість говірки може торкатися і її національної лінгвальної ідентифікації та стійкості [17]. Діалектна мікросистема може мати нестійку національну основу, зокрема, тоді, коли в одному населеному пункті

поєднуються у відносно рівних пропорціях українсько-, болгарсько-, російськомовні та інші представники щодо рідної мови.

Наявні з-поміж говірок новішої формації і **проміжні типи** між стійкими, що зберігають генетичні складники, і тими, що є генетично мішаними і динамічно редуktivними. У цих говірках переважає такий вектор динаміки: моногенез > мішаність. У полікомпонентному комунікативному середовищі таких населених пунктів у якийсь період їхнього розвитку спостерігалось певне домінування одного з генетичних складників, але наразі переважає полікомпонентність. Комунікативна система селищ такого типу, ще зберігаючи різнодіалектні генетичні складники, рухається у напрямку мішаних. Наприклад, у говірці села Плоцьк Арцизького району наприкінці 70-х років ХХ століття спостерігалось певне домінування східнополіського діалектного типу, бо її основу становили переселенці з Чернігівщини, хоча тепер там мешкає і чимало вихідців з Волині, Вінниччини, півночі і заходу Одещини, інших регіонів України (тобто представники інших діалектів північного та інших наріч української мови, що, за нашими спостереженнями, також зберігають у своєму мовленні генетичні риси материнських діалектів – подільського, західнополіського, західностепоного), а також вихідці з навколишніх сіл (носії південнобессарабського діалекту).

Чимало колишніх німецьких поселень заселялося не лише українцями, а й носіями інших мов. Носії таких редуktivних щодо динаміки рис національної мови говірки зберігають певний період часу свій діалект і мову переважно як засіб внутрішньосімейної комунікації. Нерідко діти представників таких вторинних говірок, що народилися і росли вже у нових лінгвальних умовах, перестають використовувати українську мову як засіб комунікації навіть з батьками. До таких говірок можна віднести форми побутування української мови сіл Долинівка (Gnadental), Надєждівка (Hoffnungsfeld, Hoffnungstal) Арцизького району, Малоюрославець Перший (Wittenberg), Лужанка (Katzbach) Тарутинського району тощо.

Цікавими з погляду динаміки є й ті говірки новішої формації в яких була свого часу наявна певна чітка мовна і навіть діалектна основа, а потім під впливом соціолінгвальних чинників вона піддалася редукції, або навпаки, коли незначний кількісний склад діалектоносіїв всупереч обставинам (домінування чужомовних односельців) зберігає діалектні і мовні ознаки. Так, відомо, що у село Весела Долина (Klöstitz) Тарутинського району в 1940 році вимушеними переселенцями (під приводом очищення прикордонної смуги) стали мешканці села Журавче з Надсяння, але вже під час Другої світової війни частина з них повернулася до Надсяння. Тепер, за переписом населення 2001р., українськомовні мешканці цього села становлять лише 6.38%, натомість російськомовні – 87.56%. Інша ситуація склалася з говіркою етнічних бойків з с. Раків Долинського району Івано-Франківської області, які переселилися в село Нова Дофінівка Лиманського району Одеської області, де в іншодіалектному середовищі (українськомовних мешканців, переважно носіїв західностепового діалекту, за даними перепису 73,14 %.), а також під впливом російської мови (всередині населеного пункту зумовлює цей вплив мовний склад села: носіїв російської мови у селі – 25,82 %, ззовні його спричиняє близькість неоднорідної у лінгвальному відношенні Одеси) мовці зберігають материнську бойківську говірку.

2.2.1. Західностеповий південнобессарабський діалектний тип як генетична основа говірок новішої формації

2.2.1.1 Фонетика південнобессарабського діалектного типу

Система вокалізму досліджуваних говірок включає шість голосних фонем: [i], [и], [e], [a], [o], [y]. Вони найбільш виразні під наголосом. У процесі мовлення ненаголошені фонemi, опиняючись в різних позиційних та комбінаторних умовах, фонематичну виразність можуть втрачати.

Репрезентантом фонemi /i/ виступає в говірках нелабіалізований голосний звук переднього ряду високого ступеня підняття [i].

Фонема /i/ < и факультативно реалізується в звуках [и], [і], утворюючи в говірках фонетичні паралелі: *чи* і *ни(i)ги*, *ци(i)с'ти*, *зи(i)'ма*, *го'ри(i)шче*, а також лише [і] в структурах: *н'іс'мо*, *к'і'с'іл*, *ск'і'патис'а*, *о^vз'іма*, як лексикалізоване явище. Ненаголошені й наголошені голосні и (иⁱ), і (іⁿ), виступаючи в межах двохсторонньої взаємозаміни, утворюють фонетичні дублети, причому дублетна форма – наслідок орфографічної норми літературної мови: *и'наче* – *іⁿ'наче*, *(з)ир'жати* – *ір'жати*, *'ин'ій* – *'ін'ій*, *'инчий* – *'інчий*, але *(з)истик*.

Часто фонема /i/, що походить з давнього [o] та іншого походження, переважно після твердих приголосних у ненаголошеній (рідко наголошеній) позиції обнижує артикуляцію до вияву в голосному переднього ряду високо-середнього підняття [и]: *о'бид*, *ри'л'а*, *п'ризв'ішче*, *сти'жок*, *у комир'чин'і*, *пани'роса*, *прови'р'ав*, *'тико*.

Як свідчать дослідники, така рефлексія етимологічного [o] в південно-західних говорах можлива лише тоді, коли реалізація цього процесу відрізняється від реалізацій рефлексів давньоруських **ы**, **и**, зокрема, коли їх відповідником є фонема /i^e/ [9; 30; 35]. Досліджувані говірки такої реалізації давніх **ы**, **и** не виявляють, хоч як реліктові структури з розширенням артикуляції кінцевого [и] до [e] спостерігаємо в деяких говірках: *т'рохе*, *'т'іл'ке*, *з'в'іце*, *з'в'іте*.

Позиція фонему /i/ між м'якими приголосними в структурі *ц'ілу'вати*, що виступає в говірках, сприяє асиміляції щодо наступного голосного і реалізації її в звукові [y]. Структура *ц'ул'у'вати*, як наслідок асимілятивних змін, реалізується у мовленні старшого покоління.

Відповідником фонему /и/ є нелабіалізований голосний звук переднього ряду високого, трохи обниженого підняття [и]. Давні звуки **ы**, **и**, у коренях слів злилися в одному голосному переднього ряду [и]: *'риба*, *'рило*, *'тихо*, *'сито*, *'липа*, *'вимн'а*.

У словах іншомовного походження відповідником фонему /и/ (а також /e/) виступає звук [і]: *брига'д'ір*, *мага'з'ін*, *трахто'р'іст*, *'д'із'іл'*, *т'іл'і'фон*,

т'іл'і'в'ізор.

Вияв фонему /e/ – нелабіалізований голосний звук переднього ряду середнього ступеня підняття [e] – реалізується в наголошеній позиції. Ненаголошена позиція має різні характери звуження цієї фонему. У переднаголошеному складі ступінь звуження голосного [e] залежить від гармонійної асиміляції. Особливо це спостерігається тоді, коли ненаголошений [e] знаходиться перед наголошеними або побічно наголошеними складами з [e], [a]. У цій позиції /e/ виступає в ширших або вузких варіантах [e^н], [e^с] (рідше – [и]): *те^нпер*, *не^нма*, *ве^нрстат*, *ли^сдача*, *зи^слене*. Перед складом з [и] ненаголошена фонема /e/ виступає лише у вузких варіантах [e^с], [и]: *ти^сличка*, *чи^сри^свики*, *тиш^сниці'а* тощо.

Позиційні вияви фонему /e/ – [e^н], [e^с], [и] – внаслідок дії вокальної асиміляції, можуть реалізуватися у комбінаторних варіантах [и^і], [и^н], [і]: *ви^іс'ілний*, *чи^р'ін*, *л'и^ім'ішка*, *м'и^н'і*, *ж'и^н'іх*, *у п'и^ч'і*. Отже, досліджувані говірки виявляють двоступеневий характер звуження, один з яких (звуження /e/ до [e^с] та [и]) виявляють ряд говорів південно-західної діалектної групи [9; 35], а другий – /e/ – [e^н], [e^с], [и] > [и^і], [и^н], [і] – реалізуються в говірках подільських [52], інших південнобессарабських [25–29; 47–48; 60], середньочеркаських [56], поліських [61–63], слобожанських [75].

У післянаголошеній позиції фонема /e/ виступає в комбінаторних варіантах, причому ширші варіанти реалізуються частіше у формах повноголосних, хоч деякі говірки виявляють також і вузкі варіанти: *йа^син*, *гро^ше^нй*, *ни^смає*, *бе^ре^нст*, *заве^ре^нтка*, *зави^ритки*.

Ненаголошена кінцева фонема /e/ в більшості говірок у дієслівних та займенникових структурних формах реалізується в варіантах [e^н], [e^с], [и]: *шут^куйіте^н*, *пон'и^смаїіте^с*, *при^ходи^с*, *ви^носи^с*, *до^себи^с*, *у^смени*.

Спорадично фонема /e/ в сильній позиції реалізується у звукові [и]: *голо^дин*, *холо^дин*, *го^дин*.

Фонема /a/ < е в переднаголошеній позиції після губних приголосних у структурах складних числівників реалізується в звуках [и^і], [и^н], [і] [и]: *д'ів'ім'нац'ім* – *д'ів'ім'нац'ім* – *д'ів'і^нт'нац'ім*. Такі структури переважають у говірках, крім Теплиця, Веселий Кут, Тарутине, в яких форми літературної вимови реалізуються у мовленні паралельно з місцевими, діалектними.

У цих же структурах слів вшбувається Perezвук а < е в голосні переднього ряду [і], [и], [и^і], [и^н]: *'дєв'ім'*, *'дєс'ім'*, *дв'інац'і(у)т'*, *три'нац'і(у)т'*, *д'вац'і(і)т'*, *т'риц'і(у)т'*.

Perezвук а > /e/, /i/ в ненаголошеній позиції (частіше) і наголошеній (рідше) спостерігаємо і в запозиченій структурі «хазяїн»: *хадзейін* – *хадз'айін*, *хадзейін'вали* – *хадз'айін'вали*. Рефлекси давнього а (<е) > і в числівникових формах (а також в інших випадках) споріднює говірки новішої формації з говірками південно-східної, а також з багатьма говорами південно-західної діалектної групи говорів, зокрема подільськими, наддністрянськими, північнобуковинськими, бойківськими, закарпатськими [68; 70; 30; 51; 76].

У словах іншомовного походження на місці ненаголошеного і переважно початкового [а] виступає фонема /o/: *обир'коса*, *о'тобус* (*автобус*), *о'кац'ійа*, *огро'ном*, *копи'тан*. Такий перехід нормативного а > о в словах етимологічно ізольованих, малопрозорих реалізується в говірках сіл Долинівка, Теплиця, Малоярославець Перший, Малоярославець Другий, Лужанка, Плачинда, Нове Тарутине.

Спостерігається послідовна рефлексія давнього о > і в історично закритих складах, що реалізується в односкладових структурах: *к'ін'*, *сн'ін*, *пл'ім*, *в'із*, *в'іл*. Рідко, внаслідок аналогії до форм непрямих відмінків, виступають рефлекси з давнім [о], утворюючи фонетичні дублети. Деяко подібно реалізується рефлексія о > і в двоскладових структурах, але з однією суттєвою різницею: в них форми з [о] в новому історично закритому складі виступають частіше наближаючись до частоти вживання форм з [і]:

ˈdʲiika – ˈdoiika, osˈlʲin – osˈlon, ˈvigʲin – ˈvigon, але переважно – ˈradosʲuʹ, ˈgadostʲuʹ, ˈzromkosʲuʹ.

Ареал рефлексу [o] в структурі *ˈradostʲ* охоплює значну частину поліських говорів по обидва боки Дніпра, західнолугонські говори, а далі вниз на південь Правобережної України, щоправда з рідшим виявом рефлексії. Таке значне поширення на південь рефлексу [o] в цій структурі свідчить про те, що внутрішні аналогічні процеси підтримувалися зовнішніми чинниками: переселенським рухом з півночі та впливом російського говіркового оточення.

Говорячи про вплив російського говіркового оточення, ми маємо на увазі насамперед функціонування у говірках, близьких до російської мови лексичних відповідників: *ˈtoiko, ˈtolʲko, ˈkončiti, ˈposlʲa, ˈbolʲše, noˈmoščik, niroˈvoščik, dogoˈvor – dogoˈvʲir, noˈtom – ˈnotʲim* (в останніх парах слів у залежності від наголосу). Подібні рефлекси виступають у говірках Лугонщини. Наявність деяких лексичних відповідників рефлексії давнього [o] (зокрема тих, де [o] виступає в словах *noˈtom, ˈkončiti, noˈmoščik* та ін.) у говірках Лугонщини, в досліджуваних говірках новішої формації та засвідчених в матеріалах АУМ підтверджують думку окремих діалектологів, «що звук [o] в цій лексичній групі не є вузькодіалектною рисою» [7, с. 4].

У наголошеній позиції фонема /o/ розрізняється на основі диференційних ознак з близькою до неї фонемою /y/. Проте в ненаголошеній позиції /o/, внаслідок звуження артикуляції та фізіолого-акустичною близькістю з /y/ фонематичну чіткість втрачає. Нейтралізація диференційних ознак /o/: /y/ в слабкій позиції зумовлює появу значної варіативності фонемних форм в досліджуваних говірках – [o], [oʲ], [yʰ] – та злиття їх в одному звукові [y]. Нейтралізація протиставлення /o/ : /y/ виявляється в положенні [o] перед [y], [i] (також [i] позиційним з [и] чи [е]) та рідше перед [e], [и], [o]. Для досліджуваних говірок характерне «помірне укання» з наближенням до сильного, особливо помітне в алегрозому темпі мовлення,

що фіксується в усіх структурних елементах слова: *кужу¹шок, муту¹зок, бу¹йіу, ку¹п¹ййка, му¹гила, ну¹воска, до¹дому, у¹нука, то¹б¹і, св¹у¹туйу, п¹йатуйу, об¹робл¹ануйу*. Позиційне у (*y^o*) також може впливати на ненаголошений [o] попереднього складу, а нерідко й наступного, що прилягає до слова з [y] позиційним чи етимологічним: *суку¹л¹іт, чу^oлу^oв¹ік, на гу^oлу^oв¹і, до^yу¹нуки*.

У межах вокальної гармонії «помірне укання» характерне для говорів південно-східного наріччя, «укання», «помірне укання» з наближенням до сильного виявляється у більшості говорів південно-західного наріччя, зокрема в говірках подільських, південноподільських.

Досліджувані говірки виявляють і зворотне фонетичне явище, коли ненаголошений етимологічний [y] реалізується як **o** (**o^y**): *бо¹мага, ¹оже, оз¹вар, о^yпау, по о¹крайіні, о¹частки, о¹з¹ір* тощо. Це так звані гіперизми. На думку деяких дослідників, поширені вони на території зіткнення між сильноукаючими і помірноюкаючими діалектами. Визнає їх гіперизмами і А. М. Залеський, зважаючи на нерегулярний характер зміни [y] на [o] в південно-західних говорах [35]. Незважаючи на те, що гіперичні явища мають несистемний характер, все ж фіксуються дослідниками на значному територіальному масиві, зокрема в південно-західній групі говорів, переважно в тих говірках, що знаходяться на стикові двох південних діалектів, а також новостворених говірках, які формувалися на різнодіалектній основі.

Вияв фонемі /y/ – нелабіалізований голосний звук заднього ряду високого підняття [y] – реалізується в наголошеній і ненаголошеній позиціях. Етимологічний [y] і старий носовий **Ж** злилися в одному звукові [y]: *дуб, ви¹ду, ру¹ка, ¹дути, звук* тощо. Лише в словах, запозичених з польської мови, давній носовий **Ж** реалізується у звукосполучі голосного [e] з приголосним [н] або [м]: *¹гемба, грембл¹у¹вати, прент, хо¹рен¹ки-хо¹ругва, по¹ренча*.

Досліджувані говірки виявляють групу слів, які фонетичним оформленням подібні до структур з другим повноголоссям – *¹тере(и)н, ¹чорона, но¹чови, у ¹ворост (у зріст); ма¹рал¹і, га¹раба, ка¹раски, галава¹р¹і*.

Однак виходячи з умов, в яких виникло друге повноголосся, мабуть, лише *тере(и)н*, *чорона*, можна класифікувати повноголосними формами. Усі інші структури виникли в результаті різних чинників. Так, структура *ночови* – мабуть, за аналогією до *ночовки*. В «Атласі української мови» ареал рефлексу вставного [о] у структурі *ночови*, що виступає паралельно з *ночви*, займає значну територію на південь від міста Бердичів у напрямку до Первомайська, охоплюючи переважно ареал подільських говорів [7].

Структура *галаваp'і*, можливо, є контамінованою формою до російського *галава*. Поява вставних голосних звуків у структурах *марал'і*, *караски*, *ворост* – аналогічного характеру. Щодо форми *гараба*, то цілком можливо, що другий [а] – етимологічний. Як відомо, слово це запозичене (пор. тюрк. *araba*) і на півдні довгий час могло підтримуватися тюркським впливом. Аргументом на користь цієї тези може правити функціонування в говірках запозиченої структури *патладжани* (пор. тюрк. *patlican*).

Зважаючи на специфіку і характер формування українських говірок другої формації та на далеко неповний аналіз їх вокалізму, важко робити висновки про конкретну належність цих говірок до тієї чи іншої групи західностепових південнобессарабських говорів. Проте такі риси вокалізму, як обниження артикуляції і (< о та іншого походження) до [и] (обид, рил'а), реалізація позиційних виявів фонем е [e^н], [и^с], [и] (*шут'куйіте^н*, *пон'імайіти^с*), «помірне укання» з наближенням до сильного, перехід етимологічного о > у як прояв сильного укання (*мутіл'*), функціонування структур з «другим повноголоссям» (*ночови*, *гараба*), асимілятивний перехід і (Ї) > у в структурі *ц'ул'увати*, перезвук а (< е) > і, у, е в числівникових структурах та деяких інших словах (*дес'ім'*, *двацит*) тощо вказують досить виразно на подільський складник мішаного південнобессарабського діалектного типу.

2.2.1.2. Граматика південнобессарабського діалектного типу

Рід низки іменників у досліджуваних говірках новішої формації, як і в більшості південнобессарабських, не збігається з літературною нормою. У деяких випадках щодо цього спостерігається хитання: один і той же іменник може бути і чоловічого, і жіночого роду або ж не мати ознак того чи іншого роду, властивого літературній мові. До першої групи належать такі, наприклад, слова: *жал'* – *'серц'у 'жал'і зауда'їеш* і *жал' ми'не обгор'нув* (Мирнопілля); *'ул'ій//ул'іа* «вулик» – *ул'іа одна* і *ул'ій великий* (Новоселівка); *гик'тара // гик'тар* – *зим'л'і одна гик'тара* (Веселий Кут); *за'лива//за'лив* – *за'лива була хароша* (Мирнопілля); *муж'д'ій//муж'д'іа* «вулик» – *'маїе муж'д'іу бджол* (Прямобалка).

Хитання щодо роду помітне і в таких іменниках, як *калоша, стуло, плаття*: *прий'шоу в од'ному кал'ошов'і* (Прямобалка); *с'тул'а хароша 'була кол'ис'* (Веселий Кут); *ни з'лад'ана п'лат'а / а ти й'її на'д'іла* (Мирнопілля); *п'лат'у пока'жи* (Плачинда).

Нерідко в говірці с. Плачинда, особливо в мовленні людей старшого віку, хитання щодо роду засвідчують іменник *комбайн, кілометр, велосипед, грязь*: *од'на ком'байна п'їшла на степ / а д'руга 'сил'но дир'чала*; *ком'байну'у 'кос'ат два пли'меники*; *с'ій ми'не у бол'шой граз'*; *л'іси'пета но'ва; там одна к'іло'митра*.

Другу групу становлять такі іменники, як *л'ітра, А'дес (О'дес), 'метра, мотоцик'лета, пом'і'дора, 'в'імн'а, 'полумн'а*. Наприклад: *л'ітра ви'лика 'дужи, од'на 'метра ма'тер'ійі, од'нойі 'метри; мотоцик'лета по'їхала; йід'на пом'ідор'а хароша; із запал'нички 'вилит'ів 'полумн'а; 'в'імн'а наб'р'акла*. Назва *Одеса* послідовно (особливо в мовленні старшого і середнього поколінь) уживається як іменник чоловічого роду: *при'їхав з О'десу; пу'в'іс п'рамо у А'дес; А'десом 'їїхали; хароший А'дес*.

Родовий відмінок однини іменників І відміни в правобережних нижньонаддністрянських говірках здебільшого нічим не відрізняється від літературної норми. Однак зрідка в іменниках з основою на м'який або

шиплячий приголосний виступає закінчення **-и** (у мовленні старших людей): *до зем'ли; з'руши, ме'жи, в'ін'вит'агнув с ки'шени*.

Ці форми, що зустрічаються також в інших говорах південно-західної діалектної групи [], зберігаються, очевидно; завдяки впливу форм твердої групи іменників (типу *сестра*). Деякі іменники I відміни з м'якою основою і основами на шиплячий у давальному і місцевому відмінках однини у досліджуваних говірках зрідка можуть мати давнє фонетично змінене закінчення **-и**: *на зим'ли, на ми'жи; спід'ниці*.

Таке закінчення, як відомо, характерне для багатьох південно-західних говорів, наявність **-и** в формах давального й місцевого відмінків однини іменників з основою на м'який і шиплячий приголосний у говірках новішої формації Арцизького району слід, очевидно, пояснити як відбиття давніх форм, властивих м'якому варіанту іменників жіночого роду на **-а**.

Як і в багатьох південно-західних говорах, форми орудного відмінка однини іменників з основою на м'який і шиплячий у досліджуваних говірках зазнали впливу відповідних форм твердого типу відмінювання. Слід зауважити, що кінцевий м'який приголосний основи перед закінченням залишається, як правило, м'яким (*зим'л'ойу, долон'уйу, хоча поряд зор'ойу, буруйу, кир'ниціу, в'ів'цоїу, вулиціу*).

Знахідний відмінок іменників чоловічого роду – назв неживих предметів частіше, ніж у літературній мові, має форму родового відмінка: *у'з'ала л'івор'вера*. Форму родового відмінка зберігають також іменники на означення збірності: *во'на х'л'іба пи'че; 'буду пик'ти х'л'іба, 'буду х'рону ко'пат*. Ці форми, на думку діалектологів, можна вважати архаїчними.

Подібно до форм давального відмінка однини іменників II відміни або до форм орудного відмінка однини іменників жіночого роду I відміни в досліджуваних говірках форми орудного відмінка однини іменників II відміни чоловічого (частково середнього) роду з основою на м'який і шиплячий приголосний зазнали впливу відповідних форм з твердою

основою, діставши закінчення **-ом**: *ко^н'ом*; *пол'ом*; *серц^у'ом*; *к^лочом*; *мор'ом*. Проте деякі іменники середнього роду можуть мати паралельні форми на **-ем (-им)**: *полим*, *серцим*; *куш'чем*, *каминем*. У говірці ж с. Прямобалки іменники середнього роду повністю вирівняли свої відмінкові форми за зразком іменників твердої основи.

Як і в сучасній літературній мові, у досліджуваних говірках місцевий відмінок однини іменників II відміни зберігає закінчення *-ов'і*, *-у* та *-і*, причому *-ов'і* послідовно виступає у випадках з основою на м'який та шиплячий.

Як і в ряді південно-західних говорів, закінчення *-ові* трапляється не тільки в іменниках – назвах живих істот, а й у іменниках чоловічого і середнього роду, що означають неживі предмети: *у в'ідров'і*; *при за'бойов'і*, *на л'одов'і*, *на г'лазов'і*. В іменниках з основою на *г*, *к*, *х* ці приголосні можуть не чергуватися з *з*, *ц*, *с*: *у воздух'і*; *у Питир'бург'і*; *у фартух'і*.

У говірці ж с. Веселий Кут іменники в місцевому відмінку, як і в давальному, закінчуються на *-ови*: *у с'іл'магови*, *у гн'іздови*, *на синови*, *у с'тепови*, *на деривови*. Нерідко тут же виступає закінчення **-и**: *у поли*, *на ко^ни*, *на кон'ци*, *на дни*.

У називному відмінку множини низка іменників чоловічого і середнього роду має паралельні форми на *-и (-і)* і на *-а*, причому форми на *-а* поширеніші: *дохта'ра*, *сн'і'га*, *в'ит'ра холодн'і*. Відповідно до літературного вівса в говірці с. Прямобалкиа трапляється форма *ов'с'і*.

Значно частіше форми на **-а** в досліджуваних говірках виступають тоді, коли іменник пов'язаний з числівниками *два*, *три*, *чотири*: *два чоло'в'іка*; *чи'тир'і б'рата*; *три дн'а*.

Відповідно до літературного *'йайц'а* в говірці с. Малоюрославець Перший нерідко фіксуємо форму *'йайц'і*. Походження її пояснити важко; очевидно, вона зумовлена впливом двоїни – *дв'і'йайц'і*.

У родовому відмінку множини іменники чоловічого і середнього роду мають закінченням – **ів**: *слов'ів*, *в'ікн'ів*, *йаблук'ів*, *сил'ан'ів*, *во'рот'ів*.

Деякі іменники разом з тим можуть мати форму на **-ей**: *учити/л'ей, сторожей*.

Знахідний відмінок множини у досліджуваних говірках досить часто і послідовно зберігає давньоруську форму наз.-знах., особливо у назвах тварин: *нажи/ни кур'чата; гу'дуй ко'ти; йа во'ли мав; пій'мала гороп'ц'і*. Форма наз.-знах. у цих випадках частіше вживається, ніж паралельна форма род.-знах.

Давальний і місцевий відмінки множини в основному зберігають закінчення літературної мови. Однак деякі іменники в говірці мають с. Веселий Кут архаїчні закінчення **-ом, -ох**: *ко'н'ом, х'лопцом, на /з'ат'ох, у /пол'ох, у /чобот'ох*. Аналогічні закінчення зустрічаються, як відомо, в багатьох південно-західних говорах.

Іменники III відміни в досліджуваних говірках – це група слів, яка зазнає руйнування не тільки в непрямих відмінках, а й у називному, приймаючи відповідні закінчення іменників I або II відміни. Слова типу *сіль, тіль, кров, мазь, пиль*, прийнявши закінчення **-а**, виступають як іменники I відміни: *'сол'а, кит'рад'а, ми'дал'а; дай 'сол'у, с'кинув ши'нел'у; /пил'у /витруси*.

У досліджуваних говірках, як і в багатьох південно-західних говорах, іменники III відміни в родовому відмінку однини мають закінчення **-и**, зрідка **-і**: *ба'гато к'рови, с'мерти ни'ма; /шерсти; /старости дожи'дайу*.

У всіх досліджуваних говірках орудний відмінок однини іменників III відміни майже послідовно вживається з закінченням іменників I відміни жіночого роду: *'маз'уйу, с'мерт'уйу, 'ос'ін'уйу*.

Незважаючи на наявність значного паралелізму, у відмінюванні займанників більш-менш чітко виявляється тенденція до уніфікації у такому напрямі: з двох стягнених і нестягнених форм переважають перші над другими незалежно від того, чи вони є загальноживаними, літературно-нормативними (*'тойі, 'тойу, с'вого*),

чи властиві тільки окремим говорам (¹ц'ойі, ¹ц'ого, у¹с'ойі, в¹с'ого). Це ж саме засвідчується і щодо варіантів з голосними [о] (¹ц'ойі, ¹ц'ого, чи¹йому, мо¹йойу) і [е] (¹цейі, ¹цейу, чи¹йему, мо¹йейу). Переважають перші (з голосним [о]), що виникли, напевне, не без впливу відповідних форм займенників *той, та*.

Спорадично виявляються ще енклітичні, скорочені форми займенника *вона*, поширені переважно в південно-західних говорах, наприклад: *йак йі кли¹чут'*; *йа йі не¹бачила*; *гукну на н'у*.

Основними дублетними варіантами у системі дієвідмінювання є форми 3 особи однини на *-ет'* (I дієвідміна) та *-е* (II дієвідміна): *'мажет'*, *'шепчит'*, *те¹чет'*, *'мелит'*, *гу¹кайет'*; *к¹руте*, *го¹воре*, *'робе*.

Вживання дублетів типу *может'*, *течет'* пояснюється впливом відповідних форм сусідніх говірок російської мови. Що ж до спрощених варіантів дієслів II дієвідмини типу *ходе*, *робе*, поширених і в багатьох інших говорах української мови, зокрема в новостворених, переселенських, то вони виникли, напевне, внаслідок індукції відповідних форм дієслів I дієвідмини і одночасного діяння комплексу інших чинників, що зумовили тенденцію до спрощення ненаголошеного закінчення цих дієслів (*'ходить'* > *'ходи*, *'ходе*).

Дієслова II дієвідмини (переважно з темою **и** в інфінітиві) мають дублетні до загальноживаних варіанти в 3 особі множини на *-ут'* (у ненаголошеній позиції): *во¹лочут'*, *'держут'*, *'купут'*, *'кот'ут'*, *'вар'ут'*, *ри¹бал'ут'*, *при¹воз'ут'*, *'вучуц'а*. Появу цих варіантів пояснюють теж впливом дієслів I дієвідмини та тенденцією до узагальнення в звуковому відношенні 1 особи однини з 3-ю особою множини (*'кот'у* – *'кот'ут'*). Вважати причиною поширення цих форм тільки змішування дієвідмін у 3-й ос. мн. не можна, оскільки в говорах української мови зворотний вплив дієслів II дієвідмини майже відсутній (за винятком поодиноких випадків типу *'пол'ат'*, *з¹мел'ат'*) []. З другого боку, не всім говорам властивий асоціативний зв'язок 3 особи мн. з 1-ю особою одн. У

багатьох з них (наприклад, у південно-подільських) форми типу *нос'ут'*, *ход'ут'* відсутні, хоч у 1-й особі одн. вживаються такі ж, як у наддунайських говірках, форми *нос'у*, *ход'у*. Очевидно, виникнення розглядуваних варіантів на *-ут'* зумовлене різними чинниками, в тому числі і впливом сусідніх російських говірок, яким так само притаманні подібні форми (*ход'ут*, *п'рос'ут*).

З-поміж синтаксичних рис зауважимо спорадичне функціонування архаїчних конструкцій бесполучникового поєднання у складносурядному реченні з спільним членом (*тод'і спекли паску / зварили йайчка / порос'атко там зар'ізали / на том ко'нец'буу*), а також обмежене використання протиставного сполучника *але* і заступлення його протиставними сполучниками *та*, *но* (*тод'і с'ім клас'ів було / та йа не пам'ятайу чи кончила / та знайу шчо ходила*).

2.2.1.3. Лексика південнобессарабського діалектного типу

Під впливом південнобессарабського діалектного типу до лексичної системи говірок новішої формації потрапили такі лексичні одиниці: *газмана*, *-ну*, *газман*, *-ну*, 1. 'кастрований баран, що спеціально відгодовується на м'ясо'; 2. 'виноградна лоза під урожай' (*йесл'і на поўний урожай / то остаўл'айім на кусту по одному газману і зразу ставим тичку*); *гал'т'ей*, *-йу*, *тесл.*, 'шерхебель' (*гал'т'ей / це ширшебок котрим набирайут' на в'ікнах*); *галдирма*, *-ми*, 'велика яма навколо виноградного куща' (*а йеўропейс'к'і сорти / йесл'і стар'і / то робим так // копайім йаму галдирму з ус'іх бок'іу п'ід кустом*); *галанка*, *-нки*, 'верхня тепла, переважно байкова, чоловіча сорочка' (*галанка / то з'імн'а / з байки / с сукна / йес'т' п'лет'ан'і; галанка ше т'ел'ник називайіц'а / йак майка вона; галанка це ран'че бувало // ану подай галанку стара / йа над'іну*); *галунка*, *-нки*, 'спеціально пофарбоване яйце, крашанка'; *гал'ата*, *-ти*, *гил'ата*, *гал'ада*, 'відро для доїння овець' (*гал'ата дириуйане в'ідро дл'а дойки овец'*; *уз'ала марл'у уд'воє / поставила на гал'ату / проц'ідила два рази молоко / і гата*);

о'вече моло'ко зли'вайім у ги'л'ату); гал'ашка, -ики, шв., 'халява' (гал'ашки наби'вайуц'а при'борами); гала'гани, т. мн., риб., 'дерев'яні поплавки на неводі' (гала'гани о'то йак п'ропки / ч'іп'л'айуц'а до ко'доли); гала'дж'іа, -йі, 'галас, шум, метушня' (чо це ви тут гала'дж'іу п'ідн'али); гала'ж'ійка, -йки, 'плужок для розмічування вад на поливних колгоспних городах' (гала'ж'ійка / та'к'і плу'га / т'рошки жи'л'іза 'коло лим'іша); гал'данка, -нки, 'сорт слив' (слива гал'данка йак во'лове 'око / к'ругла / 'чорна); 'гамба, 'кінець, капут'; гар'д'іст, -та, заст., 1. 'румунський прикордонник' (в'ін доп'рашує мене із гар'д'істами і пи'тайут'); 2. 'десяцький' (гар'д'іст / це так при ру'минах нази'вали ди'с'ац'кого); д'рапа, -ни, заст., 'знаряддя для заглажування ріллі, валок 1,5-2 м, в який позабивано рясні крилаті гілки якогось твердого дерева, з протилежної сторони валка прикріплюються залізні відтяжки і гак для орчика; др'а'пак, -ка, 'віник із сухого бур'яну чи гілок' (др'а'пак'ом зам'ітайут' тік / под'в'іра); др'об'ілка, -ки, 'пристрій, при допомозі якого перемелюють виноградні грони' (ри'вак 'саме 'перве ви'но / 'самий 'перший сок з др'об'ілки); 'жинтица, -ц'і, рідк., 'сироватка, що залишається після виготовлення бринзи'; жир'дел'а, -л'і, 'вид абрикос, дерево і плід' (жир'дел'і йак обри'коси / 'к'істочки ма'нен'к'і / гур'к'і // а обри'кос н'е; на гар'ман'і рос'тут' жир'дел'і / обри'коси / 'ангрус / кар'тошка); 'жица, -ци, 'ж'іца, 1. 'виноградна лоза' (на хо'роших м'істах по дис'ти лозин // на одн'ій 'жиц'і по с'ім очок; 'ж'іца / то у'же знайе 'кожен / шо то виног'радна лоза; 2. 'суха виноградна лоза, використовувана на паливо' ('ж'іца / су'ха виног'радна лоза // мей / прине'си 'ж'іци / 'будим палити о'гон'); ж'лухта, -ти, заст., 'діжка, яка служить для соління бризни' (ж'лухта це та'ка пу'суда / йак ти'пер ви'варка); жмот, -та, знев., 'жадібний хлопець'; жоу'т'ак, -ка, 'старий перезрілий огірок'; жура'вел', -ул'а, заст., 1. 'скляний посуд' (от та'к'і бутл'а бу'ли / дв'і к'варти с поло'виноу'ю / нази'вали йіх жура'вел'); 2. 'рухома частина колодязя' ('бол'ше на жура'вел' кажут' уз'вод 'ран'че ка'зали жура'вей) тощо, пор. праці [28; 29; 33].

2.3. Вплив на динаміку українських говірок новішої формації контактних мов та інших ідіомів

Вплив контактних ідіомів на українські говірки новішої формації корелює з названими типами таких говірок, сильно залежить від соціомовної ситуації і мовної політики. Вплив літературного стандарту на говірки новішої формації наявний в усіх типах говірок, проте науковці зазначають, що попри самоочевидність такого впливу, уконкретнити, деталізувати його не завжди вдається. Мабуть, наслідки найпотужнішого прояву такого впливу нам вдалося спостерегти у Мирнопіллі Арцизького району в так званих «банацан», яких дражнили за їхній діалект.

Західностеповий південнобессарабський діалектний тип найбільшою мірою виявляє себе у тих говірках, де він становить генетичну основу. Вплив же цього діалектного типу на динаміку говірок новішої формації залежить від просторових параметрів, їхнього розташування. Частина говірок новішої формації Арцизького і Тарутинського району зазнає впливу мішаного типу говірок основної формації завдяки фронтальним контактам. Скажімо, говірки сіл Вишняки і Світлодолинське, хоч і відносяться до ареалу компактного розташування аналізованого типу говірок, але знаходяться на його межі з південнобессарабським діалектним типом, тому порівняно більшою мірою піддаються його інтерферентному впливу. Ще потужніший вплив південнобессарабський діалектний тип спричиняє у тому випадку, коли він оточує окрему говірку новішої формації зусібіч, а саме так і розташовані відповідні говірки Білгород-Дністровського району.

Вплив же контактних мов на говірки новішої формації залежить також від локальної соціомовної ситуації, від близькості говірки до болгарськомовних, румунськомовних та інших населених пунктів, від їхньої величини, статусу, підпорядкування. Скажімо, якщо у контактному з українським болгарськомовному селі знаходиться сільська рада, до якої це село належить, ймовірність і сила інтерференції з боку болгарської мови гіпотетично збільшується. Стосовно впливів російської мови, слід зазначити,

що вони, порівняно з іншими національними мовами, сильніші, оскільки зумовлені ще й тривалою мовною політикою русифікації, яка непогано спрацювала щодо багатьох районних (і обласних) центрів (окрім, напевно, Татарбунар), тому саме районні центри і деякі селища міського типу Одеської області (Сарата, Березине, Бородіно), та й саму Одесу, на сьогодні слід визнати центрами іррадіації російськомовних впливів для усіх новожитніх українських говірок півдня Одещини, зокрема, для говірок новішої формації.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

Говірки новішої формації є неоднорідними з погляду, по-перше, соціолінгвальної ситуації, в яку потрапили переселенці, та її ареальної конфігурації (напр., домінування у населеному пункті чи мікроареалі українського етносу і мовного середовища чи домінантне російсько-, болгарсько-, румунсько- та ін. мовне оточення), по-друге, їхніх генетичних складників і тоді бути а) моногенними, б) полігенними зі збереженими на момент аналізу кількома генетичними основами, в) мішаними (коли мовці є вихідцями з багатьох різних діалектів і до того ж відсутнє домінування якогось з них), по-третє, їхнього динамічного типу, протиставляючись як стійкі і редуکتивні говірки (стійкість і редуکتивність релевантні і щодо діалектної, і щодо мовної характеристики носіїв).

Фонетико-морфологічні особливості говірок із західнополіською домінантою такі: наявність звукосполук *gi, ki, xi* у формах іменників (¹коники, ¹роки, ¹парубки, му¹рахи) і прикметників (*ве¹ликій, ши¹рокій, ¹гіркій*); іменники II і IV відм. у давальному відмінку можуть мати закінчення *-ови* (¹братови, ¹синови, те¹л'ови); серед прикметникових поширені нестягнені форми у називному відмінку однини середнього роду з флексією *-ейе* (у м'якій групі), *-ейе / -ойе* (у твердій) (*ве¹селейе, ¹новойе, ¹добрейе*), у називному відмінку однини жіночого роду із закінченням *-айа* (*ве¹сelayа, ¹добрайа*); форми із наслідками індукції твердої групи прикметників *¹сине, ¹сина*; форми

називного відмінка множини з флексією *-и* (*дерев'яни, голодни*), варіантні до нестягнених із флексіями *-ійі* (*добр'ійі, весел'ійі*) та *-ейе* (*ста'рейе л'уди*); форми родового відмінка однини жіночого роду із флексією *-ейі* (*до ста'рейі*); нестягнені форми знахідного відмінка однини жіночого роду із закінченням *-уйу* (*моло'дуйу*); форми прикметників давального відмінка множини м'якої групи з наслідками індукції твердої групи (*синим*); форми орудного відмінка однини жіночого роду (*моло'дейу*); стійкою рисою прикметників, відносно регулярною ознакою мовлення діалектоносіїв, виявився пестливий суфікс прикметників *-ейк-* (*ле'гейкий, малейкий, то'нейкий*); числівники можуть мати варіантні реалізації – *чо'тури, ш'тури*; специфічні форми орудного відмінка (*двої'ма, п'ят'ми*); займенник *во'на* у родовому відмінку має специфічну присвійну форму (*нейін'двір – йійі'двір*); його давальний відмінок має форму *йі'йо* (*йі'йо с'ім'рок'ів*); займенник *той* має нестягнені форми (*тойе, тайа, о'тайа, т'і'йейі, о'т'ійі*), а також стягнену форму орудного відмінка жіночого роду *'тейу*; займенник *цей* також має нестягнені форми (*цейе, ц'ойе, ц'айа, ц'уйу, ц'ійі*) і специфічну форму місцевого відмінка однини жіночого роду (*в ц'ой*); присвійні займенники мають специфічні форми родового відмінка однини жіночого роду (*'мейі, т'вейі, с'вейі*), що є варіантами до нестягнених (*мо'йейі, тво'йейі, сво'йейі*); серед дієслівних домінують форми першої особи однини з чергуванням приголосних в основі і наголошеною флексією (*хо'жу і хо'джу, кру'чу, но'шу*), а не *'ход'у, 'крут'у, 'нос'у*, як у говірках ареалу основної формації; форми дієслів наказового способу із закінченням *-ите* (*ро'б'ите*); форми інфінітива, зберігають властивий материнським говіркам формант *-ти* (*ко'пати, ро'бити*), натомість у південно-східному наріччі, і в південнобессарабському ареалі зокрема, переважають форми на *-ть* (*ко'пат', ро'бит'*); серед прислівників наявний градаційний *'вел'ми* (його немає в говірках регіону основної формації); прислівники, що утворені за допомогою конфікса *по-...-у* (*по-пол'ску, по-руську*); і навіть серед вигуків у говірках із західнополіською генезою спостережені деякі невласиві говіркам інших

типів ареалу лексеми – *xp'у-xp'у-xp'у* (для прикликання свиней), ¹*кота* (для відгону котів). Окремі риси материнського діалекту збіглися з властивими південнобессарабським українським говіркам особливостями: ненаголошений *e* наближається у вимові до *и* (*си'ло, ми'н'і*); ненаголошений *o* може переходити в *у* (*гу'дина, в кун'ц'і*); форми *за'тошо, то'гошо, 'тошо* уживаються у значенні «тому що». Останнє, на нашу думку, може свідчити про те, що західнополіський діалектний тип став свого часу важливим складником при формуванні мішаних південнобессарабських говірок основної формації.

Морфологічні особливості діалектної мікросистеми закарпатського діалектного типу переважно зумовлені **фонетичними**. Наприклад, у Прямобалці, як і в більшості материнських закарпатських говірок, після губних та задньоязикових приголосних незалежно від наголосу наявний звук заднього ряду [ы] (¹*была, 'былы, те'перкы, 'туйкы*), який походить з давнього [ы]. Цей звук є складником структури специфічних закінчень називного та орудного відмінків множини іменників I та II відміни (*ж'ін'кы, руши'кы, с'вахы, 'мышамы*) а також у формах непрямих відмінків прикметників і займенників (*моло'дым, в'с'акых*). Відповідно до особливостей закарпатських говірок давні *e, ь* перед складом з м'яким приголосним переходять в [и] (*ноч_дин', куз'ниц'*). Звук [ч], якщо він не стоїть перед [і], має тверду вимову (¹*помочы не 'было*), а [ц] може звучати як [шт] (*што*). Давня м'якість приголосного [р] у кінці та всередині слів не зберігається (*ба'зар*), що протиставляє ці говірки поширеним в ареалі мішаним говіркам з м'яким [р'] у цій позиції (*ба'зар', ко'мар', 'сахар'*).

Найбільше діалектних відмінностей **закарпатський** діалектний тип має на морфологічному рівні. Серед форм іменників поширені такі: орудний відмінок однини жіночого роду субстантивів I відміни із закінченням *-оў* (*зем'л'оў, ду'шоў*); давальний і місцевий відмінки іменників II відміни з флексією *-ови*, варіантні з формами на *-ов'і* (*синов'і, хлопц'ов'і, б'ратови, моло'кови*); родовий відмінок іменників III відміни із закінченням *-и* (*соли,*

матери, смерти); поширеність фонем */ы/* у флексійних формантах (*жін'кы, мышамы*); орудний відмінок однини іменників середнього роду колишніх *-н-, -т-* основ із флексією *-ем* (*жит':ем, з'іл':ем*); залишки двоїни в орудному відмінку множини (*йайцума*); давальний відмінок IV відміни з наслідками індукції II відміни і флексією *-ови*, варіантний із формами на *-ати* (*тел'ати і тел'ови, лошати і лошови*); специфічні сполуки числівника *два* з іменником середнього роду II відміни (*дві в'ідра*). З-поміж прикметникових особливостей зафіксовано: часткову індукцію твердої групи прикметників на м'яку у називному відмінку однини чоловічого роду (*домашній, синій, житній*), середнього роду (*домашне, сине, житне*), жіночого роду (*домашна, сина, житна*) а також у формах множини родового відмінка (*домашних, синих, житних*), давального відмінка (*домашним, синим, житним*), місцевого відмінка (на *домашних, синих, житних*); нестягненість (варіантну до стягнених форм) у називному відмінку однини середнього (*доброє, синейє*), а також жіночого роду (*добрая*); використання частки *май* (ненаголошеної) як засобу творення компаратива і цієї ж частки під наголосом як засобу творення суперлатива, який утворюється також за допомогою сполуки *шче май*; форма компаратива *л'ітше* (від слова *добре*). Серед займенникових особливостей є такі: стягнена форма знахідного відмінка однини жіночого роду особового займенника *він* – *на н'у*; особливі, у тому числі й редупліковані, форми вказівних займенників називного відмінка однини чоловічого роду (*тот, сис'*), середнього роду (*то'то, се, се'се*), жіночого роду (*то'та, с'а, се'с'а*) і множини (*то'ты, с'і, с'і^{el}с'і*); знахідного відмінка однини жіночого роду (*с'у, се'с'у*); варіантні форми родового відмінка займенників *він* (*до 'него і до 'його, 'коло 'н'ого і 'коло 'него*) і *цей* (*'цейі, 'цего і 'ц'ойі, 'ц'ого*). Прислівникові особливості такі: займенникові вказівні прислівники *'туйкы, те'перкы*; прислівник часу *тог'ды*; прислівники міри і ступеня *м'ного, 'фест*. Серед числівникових особливостей збережена архаїчна фонетична реалізація *йєдин*. Чимало специфічних морфологічних явищ спостережено з-поміж дієслів: інфінітивні

форми з суфіксом *-ова-* (*кунд'вати, мал'д'вати*); інфінітив з формантом *-чи* (*не'чи*); препозиція частки *-с'а* (*с'а г'вор'ат, с'а с'тала*); форми з твердим [т] у закінченнях 3 особи однини (*'мочит, х'рестит*) є дублетними з формами на м'який приголосний (*'кормит', 'мочит'*) та із закінченням *-е* (*'варе, 'корме*); форми з твердим [т] у закінченнях 3 особи множини (*бере'жут, си'д'ат*); форми 1 особи однини типу *во'з'у, к'ручу, 'ношу*, що відрізняються наголосом і чергуваннями від типових для ареалу (*'воз'у, к'рут'у*); архаїчні аналітично-особові форми минулого часу (*хо'дилам, хо'дилисте, хо'дилисте*); наказовий спосіб з часткою *най* (*най стит*); конструкції з дієслівною зв'язкою *йе* (*пес йе злий, пес не йе злий*). Прийменники також мають специфіку: прийменник *'чириз* уживаний у темпоральному значенні, а саме *'упродовж* і *'після*; уживані форми *на* + знахідний відмінок замість літературного *за* + знахідний відмінок (*'менша на 'його*); конструкції *на* + знахідний відмінок з цільовим значенням (*п'і'шов на д'рова, на 'воду*); конструкції з часовим значенням з прийменником *по* (*по зи'м'і, по д'б'ід'і*). Специфіка функціонування сполучників полягає у такому: з'ясувально-об'єктний сполучник *щоб* має фонетичну структуру *штоб*; сполучник умови *ко'бы* (відповідає літературному *якби*). Серед відмінностей часток слід назвати стверджувальну партикулу *йо*. Окремі особливості у закарпатській генетичній групі говірок мають і вигуки: специфічні етикетні інтер'єктиви (збережене специфічне вітання – *йак с'а 'майте*); окремі вигуки для прикликання і відгону свійських тварин і птахів: *'ц'іка-ц'іка-ц'іка* (прикликати свиней); *тай-тай* (прикликати качок); *к'шона* (прикликати котів).

На прикладі говірок новішої формації ареалу зі збереженими домінантними генетичними складниками можна побачити процеси, усвідомлення яких допоможе знайти ключ до успішного виявлення ареально релевантних діалектних рис новожитніх говірок загалом. Передусім це процес **трансформації діалектних рис**. Йдеться навіть не про витворення власне діалектних інновацій (такі явища вже склалися у новожитніх говірках

основної формації і процес їх творення триває в усіх переселенських мікросистемах), а про переоцінку вже наявних мовних рис у контактних ідіомах. Так, окрім власне генетичних маркерів діалектних типів (більшість визначених рис, що відрізняють говірки від інших та від літературного стандарту), ареальної релевантності у говірках новішої формації набувають риси: а) спільні з літературною мовою, але відсутні / лакунарні у говірках межиріччя Дністра і Дунаю основної формації (позитивні діалектні явища); б) також позитивні діалектні риси, спільні для різних типів говірок новішої формації, але відсутні в українських південнобесарабських основної формації, а в літературному стандарті відсутні, або марковані як діалектні (*'вел'ми, 'л'іше, 'файний*); в) діалектні риси, відсутні / лакунарні у говірках новішої формації, але притаманні типовим українським південнобесарабським діалектним мікросистемам основної формації (так звані нульові діалектні явища).

Серед рис категорії *a* слід назвати: сполучник *але*; синтетичні дієслівні форми майбутнього часу недоконаного виду (*ка'затиму, ро'битиму*); форми іменників I і II відміни з чергуваннями *г, к, х // з', ц', с'* (*у ру'ц'і, на но'з'і, у ст'р'іс'і*); деякі специфічні форми IV відміни (*два поро'с'ати*). Різновид *в* становлять деякі типові південнобесарабські риси на зразок: *мей, бре, 'тата, но* (як протиставний сполучник). Іноді такі риси можуть навіть і траплятися спорадично в деяких (переважно редукованих) говірках новішої формації, проте вони все одно не сприймаються діалектоносіями як нормативні.

ВИСНОВКИ

Виділивши говірки новішої формації як окремий тип, А. О. Колесников звернув увагу насамперед на мікроареал говірок Арцизького району Одеської області, оскільки саме вони, не зважаючи на українськомовність цього мікроареалу, не стали об'єктом вивчення деяких попередніх дослідників і саме вони вирізняються з-поміж інших південнобессарабських говірок багатьма діалектними рисами (чітко зберігши, з одного боку, генетичні західнополіські та закарпатські діалектні ознаки, а з іншого, не прийнявши інтегрувальних рис південнобессарабських українських говірок), інтенсивною динамікою, своєрідними соціолінгвальними умовами свого побутування, типом населених пунктів, в які переселилися діалектоносії (колишні німецькі поселення), характером просторового розподілу (відносна компактність розташування, що утворює мікроареал). Проте, якщо брати за основу класифікації, принаймні на першому рівні членування, час формування діалектних мікросистем (хоч і екстралінгвальний, але релевантний чинник для класифікації переселенських говірок), то говірки Арцизького району виявляються лише одним з різновидів говірок новішої формації півдня Одещини.

Провівши наукове дослідження (проаналізувавши історію вивчення таких говірок і виявивши недоліки у студіях попередників та критично переоцінивши методологію їхнього вивчення, провівши експедиції у населені пункти, зібравши і проаналізувавши діалектний матеріал українських говірок новішої формації на різних рівнях мовної структури у різних гіпотетичних генетичних і динамічних типах говірок), ми дійшли висновку, що класифікація говірок новішої формації може мати інший вигляд. У зв'язку з тим, що діалектотворчий процес в цих говірках ще не призвів до витворення суцільного діалектного мікромасиву, а іноді й говірки в звичному для діалектології розуміння цього слова (як комунікативної системи, обмеженої одним, рідше – кількома близько розташованими населеними пунктами), а

має іноді вигляд конгломерату різнодіалектних мовців і цей процес перебуває під впливом багатьох (екстралінгвальних, соціолінгвальних, власне діалектних) чинників, слід визнати, що однорівнева класифікація цих говірок, що об'єднувала б декілька підстав поділу, виглядатиме «важкою» і є загалом малоймовірною. Натомість багаторівнева класифікація, за різними критеріями, буде переконливішою.

1). Обов'язковими умовами буття комунікативної системи, що залишає відбиток на її характері у різні періоди її розвитку, є *простір* і *час*. Часовий вимір існування говірок новішої формації визначає інтенсивна мінливість, зумовлена і залежна від полікомпонентності мовних і діалектних контактів, а також просторового розташування говірок у новому ареалі їхнього побутування. Саме просторовий параметр буття ідіомів визначає інтенсивність і кількість чинників впливу на говірки, а, отже, й їхню динаміку в часі. Можливе ареальне *компактне* (говірки Арцизького району), або *дисперсне* розташування говірок новішої формації. Перше загалом сприяє збереженню мовних, іноді діалектних, ознак, друге – переважно редукції, залежно від мовного / діалектного оточення.

В основу класифікації усіх новожитніх говірок, принаймні допоки вони не досягли у своєму розвитку стадії витворення рівномірного діалектного масиву і формування на його основі нового діалектного членування, за переконанням А.О.Колесникова, мають бути покладені генетичні і динамічні їхні ознаки.

2). **За генезою** у говірках ареалу новішої формації знайшли відбиття різноманітні, хіба що не усі, діалекти української мови (подільський, гуцульський, закарпатський, бойківський, лемківський, надсянський тощо) усіх трьох наріч, що функціонують на рівні індивідуальних лінгвальних ознак мовців. Тобто, у різних населених пунктах, де побутують українські говірки новішої формації і досі можна знайти людей (переважно старшого віку), що говорять на цих діалектах. Але не скрізь і не всі діалекти збереглися однаковою мірою. Збереження материнських діалектів залежить від

характеру формування говірки, особливостей переселення діалектоносіїв (добровільне чи примусове, організоване чи стихійне, компактне чи дисперсне тощо), тобто від динамічного типу новосформованої говірки (див. другий критерій поділу). Щодо генетичних складників, відносно збережених у південнобессарабських українських говірках новішої формації, слід назвати *західнополіський* (Веселий Кут, Вишняки, Мирнопілля, Новоселівка, Прямобалка Арцизького району), *закарпатський* (Прямобалка, Мирнопілля – куток «Банацани» Арцизького району), *південнобессарабський* (Маразліївка, Базар'янка Татарбунарського району, Розівка, Світлодолинське, Благодатне Саратовського району, Долинівка, Шабо Білгород-Дністровського району, Помазани Кілійського району), *буковинсько-подільський* (Надежда Саратовського району, Плачинда Тарутинського району). Меншою мірою збережені, охоплюють меншу кількість діалектоносіїв або зазнають редукції також такі діалектні типи: *надсянський* – Весела Долина Тарутинського району і *східнополіський* – Семенівка Білгород-Дністровського району, Плоцьк Арцизького району. Серед цих типів можна протиставити інвазійні (наприклад, закарпатський, східнополіський та ін.) та аборигенні, що були сформовані в ареалі (південнобессарабський), або вже наявні тут (буковинсько-подільський) на момент формування говірок новішої формації і склалися внаслідок переселення в межах ареалу.

3). **За динамічним** типом говірки новішої формації є двох різновидів: *стійкі* і *редуктивні*. Виходячи з особливостей аналізованих говірок, віднесення їх до того чи того типу радше *умовне* і *відображає мінливу динамічну тенденцію*. Враховуючи лінгвальну і діалектну неоднорідність південнобессарабського простору, стійкість чи редуктивність говірок може стосуватися їх *мовної* і *діалектної належності*: стійкі говірки, що зберігають мовні ознаки (наприклад, Софіївка Білгород-Дністровського району), стійкі говірки, що зберігають діалектні ознаки (наприклад, Новоселівка Арцизького району), редуктивні щодо діалектних рис говірки (наприклад, стійка щодо збереження мовних ознак Софіївка Білгород-Дністровського району),

редуктивні щодо мовних рис говірки (наприклад, Надеждівка Арцизького району). Треба зауважити, що якщо говірка є стійкою щодо діалектних рис, то вона зазвичай зберігатиме стійкість і мовних рис, якщо вона редуктивна щодо мовних рис, то такою ж вона, найімовірніше, буде і щодо діалектних.

Щодо динамічного типу говірки, що формується, знов слід згати про локальні соціолінгвальні умови її буття (кількість мов і діалектів, наявних у селі). Самоочевидно, що полілінгвізм населеного пункту – чинник, що сприяє редуктивності говірки новішої формації (така ситуація спостережена у більшості міст і смт: м. Арциз, смт Сарата, смт Тарутине, смт Березине, смт Бородіно), але не виключені ситуації, коли в межах населеного пункту контактують різні мови і діалекти, але стан їхнього збереження наразі свідчить про їхню стійкість (наприклад, збереження закарпатського діалекту у полілінгвальній і полідіалектній Прямобалці Арцизького району). Факти свідчать, що така стійкість може бути доволі тривалою у часі (порівняймо збереження переселенської української говірки основної формації із слобожанською основою, що контактує понад 200 років з російською говіркою в Олександрівці Тарутинського району).

Поєднання цих двох критеріїв (генези і динаміки) уможлиблює виділення окремих говірок, як типів, що яскраво, у максимальній концентрації репрезентуватимуть вияв протиставлених у межах відзначених критеріїв ознак. Тут протиставлятимуться насамперед: а) відносно стійкі, зі збереженням генетичних діалектних типів говірки, б) стійкі щодо мовних рис говірки, що формуються за моделлю *різнодіалектного змішування* (вони можуть диференціюватися на наступному рівні членування за характером збереження / редукції в них різних діалектних складників, або домінування в них рис того чи того наріччя), в) редуктивні за мовними і діалектними ознаками говірки (Долинівка, Надеждівка Арцизького району, Малоярославець Перший, Лужанка Тарутинського району).

Західнополіський діалект, що вплинув на формування усього діалектного простору говірок новішої формації переважно Арцизького району, наявний як домінантний компонент у більшості українських говірок цього району (Мирнопілля, Новоселівки, Веселого Кута, Вишняків), але стан збереження генетичної домінанти і перебіг діалектотворчого процесу дозволяє наразі говорити про можливе формування *моногенної щодо* цього *діалекту* говірки лише у Мирнопіллі, Новоселівці. Стосовно збереження закарпатського діалекту, про подальше формування моногенності можна говорити лише щодо однієї з говірок (але домінантної) Прямобалки Арцизького району.

Як про окремий генетико-динамічний тип слід говорити про мішані говірки новішої формації. Вони можуть формуватися шляхом змішування діалектів однієї мови: а) у рівних пропорціях, б) із домінуванням рис певного наріччя. Таке протиставлення доволі умовне і відображає радше мінливі динамічні тенденції, але в нашому ареалі все ж поширене певне *домінування діалектних рис південно-західного наріччя та західних говірок північного наріччя*, наприклад, у говірках сіл Теплиця Арцизького району та Софіївка Білгород-Дністровського району. Воно присутнє певною мірою й в інших говірках, де ми побачили домінування певних інвазійних діалектних типів, зокрема західнополіського, але із динамікою у бік мішаності, наприклад, Веселий Кут, Прямобалка Арцизького району (говірка українців не із Закарпаття), та власне мішаних з певною перевагою як інвазійних (Нове Тарутине Тарутинського району, Романівка Білгород-Дністровського району), так і аборигенних складників, зокрема буковинсько-подільського (Надежда Саратського району, Плачинда Тарутинського району, Райлянка Татарбунарського району) та навіть середньонадніпрянського (Царичанка), бо, як відомо, цей материнський діалект має перехідний між південно-східним і південно-західним наріччям характер. Тут слід згадати й про говірки новішої формації із перевагою аборигенного для них південнобессарабського діалектного типу (Маразліївка, Базар'янка, Розівка,

Світлодолинське, Благодатне, Долинівка, Шабо і Помазани), бо сам цей тип був визначений ще в середині ХХ століття В.П.Дроздовським та А.М.Муқан як «перехідний від південно-західного до південно-східного на південно-східній основі». Таким чином, говірки новішої формації не порушують загальних типологічних тенденцій розвитку південнобессарабського ареалу.

Отже, динаміку українських південнобессарабських говірок новішої формації слід розглядати у світлі діалектичної єдності двох протиспрямованих тенденцій розвитку будь-яких ідіомів (формування суцільного лінгвального масиву і витворення нових мовних відмінностей), каталізатором яких є мовний контакт і зміни просторового розташування ідіомів. Важливим чинником динаміки цих говірок є тенденція до витворення суцільного діалектного / мовного масиву, що знаходить чіткий вияв у явищах різнодіалектного змішування і редукції відповідних типів говірок. Яскравими носіями тенденції переселенських говірок до збереження материнських рис стають ідіоми з генетико-динамічними ознаками моногенності і стійкості. Ситуація, коли умовно стійкі говірки з відмінними рисами зустрічаються у мовному контакті, то вони можуть: а) бути поглиненими аборигенним ареалом (редукція інвазійного типу) чи іншим інвазійним контактним, б) асимілювати материнський ареал (редукція материнського типу) чи інший контактний, в) обидві контактні системи можуть зберігати стійкість, г) на основі контактних ідіомів може сформуватися новий ідіом.

Аналізовані говірки перебувають під дією процесу поглинання власних діалектних елементів новими умовами побутування (південнобессарабський діалект і полімовність). Об'єктом цього процесу асиміляції стають усі діалектні типи української мови, але його ми можемо простежити і на прикладі тих генетичних типів, що і досі виявляють стійкість. Збереження стійкості ідіомів упродовж відносно тривалого часу створює умови для трансформації генетичних діалектних рис, витворення в них лінгвальних інновацій.

Якщо власне формування діалектних інновацій (нових, відсутніх у материнських говірках мовних явищ) – процес, що стосується більшою мірою вже українських говірок ареалу основної формації, то у говірках новішої формації широко спостережена трансформація діалектних рис, зумовлена контактом з аборигенними говірками.

Щоб зрозуміти цей процес, слід звернутися до спостережень діалектологів над українськими південнобессарабськими говірками (основної формації) 60-х років ХХ століття. Вже тоді сформувалися специфічні мовні субетнічні самооцінки місцевих діалектоносіїв не як українців, а *хахлів*. Останній мікроетнонім не є в ареалі образливим екзоетнонімом (яким він є на решті території України), а власне нейтральним ендоетнонімом (самоназвою). А.М. Муқан, наприклад, наводить такі цитати з мовлення діалектоносіїв: *ми не^н украї^нці / ми хак^лли / ми не^н кажи^емо ко^нгут / а^н іви^н* (с. Десантне Кілійського району); *у нас хак^ллац^кий розго^вор / і ни^е рус^кий і ни^е украї^нс^кий / не^н розбе^нреш // го^вор^ат^т по^врад^ів^і по^вукраї^нс^кі^н і ни^н пон^імай^у* (с. Броска Ізмаїльського району); *у Камі^ено-Подол^ск^і гу^берн^іїї су^сім и^наче разго^вар^уйут^т // от у нас по-хак^ллац^кі^н с^вита / а у їх чига^йїна // во^ни кажу^т почи^екай / потри^май / це поди^ер^жи / а почи^екай / обож^ди* (с. Саф'яни Ізмаїльського району). Діалектолог В.П. Логвин продемонструвала самооцінку носіїв мішаних говірок Білгород-Дністровського району (сс. Стара Царичанка, Монаші, Черкеси) у світлі контактів з моногенною, які «...вважають, що вони не справжні українці, а українцями вони називають жителів села Райлянка» (говірка з південно-західною – буковинсько-подільською діалектною основою): «*йа^кі ми окра^йїнц^і / ми хак^лли / окра^йїнц^і це рай^ки / йак^бе ми окра^йїнц^і / то ми гово^рили б так йак^б рай^ки / ку^гут, вуйко, майста^р ішчий, най жи^ве, май пот^рима^у / а ми ни^н кажим так*». А.О. Колесников доповнив цю інформацію, зафіксувавши поширену в ареалі оцінку нових переселенців із Західної України як *алешників*, бо місцеві українці не вживають протиставного сполучника *але*, а лише *но*, *ну*, *та* (порівняймо із етнонімами лемки (бо

кажуть *лем*), бойки (бо кажуть *бойе*) тощо). У світлі цього стає зрозумілим, чому чимало мовних рис носіїв говірок новішої формації, зокрема тих, що збігаються з літературною мовою і не релевантних для протиставлення у материнському ареалі, крізь призму такого контакту стають діалектними, ареально релевантними. Тобто, і лексеми та форми типу *ку'гут*, *'вуйко*, *'файно*, *най жи'їе*, *'майста'р'ішчий*, що маркують різні південно-західні діалекти української мови, і факти, що збігаються з літературною мовою, типу *ко'лод'аз*, *а'ле*, *почи^e'кай*, *потри'май* тощо, сприймаються місцевими українцями однаково – як не рідні, як вони кажуть *за'вез'ан'і*, тому й стають **новими ареально релевантними діалектними рисами**.

Отже, українські південнобессарабські говірки новішої формації чинять опір процесу витворення суцільного, відносно рівного діалектного простору в межах ареалу. Вони досі відрізняються за діалектними рисами і домінантними діалектними типами від говірок основної формації, але і їхні власні, дещо відмінні від південнобессарабських говірок основної формації, тенденції динаміки, не порушують загальних типологічних тенденцій розвитку південнобессарабського ареалу.

Насамкінець слід зазначити, що і досі триває процес поповнення територіального різновиду української мови в Південній Бессарабії новими діалектними типами. Так, конфлікт на Донбасі спричинив появу в Білгород-Дністровському районі (зокрема в смт Сергіївка) переселенців – представників слобожанського і східностепового діалекту української мови. Цікаво, що у ситуації контакту з південнобессарабськими українськими говірками основної формації, носії слобожанських говірок оцінюють своє мовлення як «більш правильне, українське». Сподіваючись на відновлення зазначених материнських ареалів, повернення переселенців на тимчасово окуповані наразі території, не виключаємо, що ці діалекти також залишать відбиток на мовній палітрі краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2016. XXIV + 648 с.
2. Аркушин Г. Атлас мисливської лексики Західного Полісся. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 412 с.
3. Аркушин Г. Атлас західнополіських фаунономів. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 321 с.
4. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся : тексти. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 542 с.
5. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя : тексти. Луцьк : РВВ «Вежа», 2007. 536 с.
6. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : 10.02.01. К., 2005. 44 с.
7. Атлас української мови. В 3-х т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі; ч. 2. Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі; ч. 3. Комплексні карти; ч. 4. Некартографовані матеріали. К. : Наук. думка, 2001. 266 с.
8. Баранникова Л. И. Говоры территорий позднего заселения и проблема их классификации. *Вопросы языкознания*. 1975. № 2. С. 22–31.
9. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. К. : Вища школа, 1980. 246 с.
10. Бондалетов В. Д. Социальная лингвистика : учебное пособие. М. : «Просвещение», 1987. 160 с.
11. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. К. : Изд-во при Киевском гос. ун-те изд. объедин. «Вища школа», 1979. 263 с.
12. Веселая Долина. Klöstitz. Развитие Бессарабской деревни «Клястиц» (1815 г. – 2010 г.). 2010. 32 с.

13. Галай Ю. Будівельна лексика українських говорів району Карпат. *XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей*. Київ, 1977. С. 118–120.
14. Глуховцева К. Д. Методи й прийоми вивчення діалектного мовлення. *Лінгвістика*. Луганськ, 2011. № 3 (24). Ч. I. С. 5–13.
15. Головіна Н. Б. Топоніміка німецьких колоній у Південній Бессарабії (1814/1940): лінгвокультурологія ойконімів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. 2014. № 2. С. 29–35.
16. Горбач О. Західнополіська говірка с. Остромичі колишнього повіту Кобринь. Горбач О. Зібрані статті. Мюнхен, 1993. Т. 6. С. 269–330.
17. Гриценко П. Ю. Редуктивна говірка. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2007. С. 567.
18. Гриценко П. Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : 10.02.02. Киев, 1980. 27 с.
19. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говорах української мови : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. К., 1999. 17 с.
20. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ. 2010. 235 с.
21. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч.1. Фонетика. Ужгород, 1965. 126 с.
22. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1958–1960. Ч. 1–2.
23. Добош В. І. Південнокарпатські українські говірки долини річки Тур'ї : дис. ... кандидата філол. наук : 661. К., 1955. 389 с.

24. Добош В. І. Синтаксис південнокарпатських українських говорів (прийменникові конструкції): текст лекцій. Ужгород : Ужг. держ. ун-т, 1977. 48 с.
25. Дроздовский В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области): автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук. Киев, 1962. 27 с.
26. Дроздовський В. П. Говірки Ізмаїльщини. *Праці Одеського університету*. Серія філологічних наук. Одеса, 1960. Т. 150. Вип. IV. С. 239–254.
27. Дроздовський В. П. Окремі явища граматичної аналогії в українських говірках Татарбунарського, Саратовського та Білгород-Дністровського районів Одеської області. *Праці Одеського університету*. Серія філологічних наук. Одеса, 1961. Т. 151. Вип. II. С. 88–96.
28. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки. *Праці X республіканської діалектологічної наради*. К.: Вид-во АН УРСР, 1961. С. 132–155.
29. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... канд. філол. наук : 661. Одеса. 1962. 473 с.
30. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. К. : «Радянська школа», 1966. 308 с.
31. Жилко Ф. Походження південно-західних діалектів української мови (у світлі даних лінгвістичної географії). *Праці XIII Республіканської діалектологічної наради*. К., 1970. С. 32–35
32. Жилко Ф. Т. Про лінгвогеографічне дослідження новостворених говорів української мови. *Праці XII республіканської діалектологічної наради*. К., 1971. С. 3–13.

33. Заворотна Т. П. Лексика українських наддунайських говірок : дис. ... канд.. філол. наук : 661. Ужгород. 1967. 333 с.
34. Заворотная Т. П. Лексика украинских придунайских говоров: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук. Черновцы, 1968. 16 с.
35. Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. Київ, 1973. 156 с.
36. Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 164 с.
37. Зінчук Р. С. Словозміна іменників у західнополіських говірках : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2010. 20 с.
38. Карта німецьких колоній [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scholtoi.de/PDF/DeutscheBessarabien.pdf>
39. Козачук Г. О. Динаміка лексичних елементів у західнополіському діалектному порубіжжі. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць. Київ, 2007. Випуск 3, книга 2. С. 65–70.
40. Козачук Г. Лексична інтерференція в західнополіських говірках. *Український діалектологічний збірник*. Книга 3. К., 1997. С. 139–144.
41. Колесников А. О. Етномовний чинник як складник класифікації українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. *Слов'янський збірник*. К., 2012. Вип. 17. Ч. 1. С. 59–70.
42. Колесников А. О. Українські редуکتивні говірки Одещини: стан, проблеми і перспективи дослідження. *Мовознавчий вісник*. 2019. Вип. 26. С. 68–73.
43. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : ІРБІС, 2016. 168 с.
44. Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.

45. Колесников А. О. Особливості опису граматики українських діалектів нової формації. *Gwary Dziś. vol. 7. Poznań, 2015. S. 57–70.*
46. Лавер В. И. Система глагола в говорах Закарпатской области УССР : автореф. дисс. канд. филол. наук : 661. Одесса, 1969. 23 с.
47. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини. *Територіальні діалекти і власні назви. К., 1965. С. 33–43.*
48. Логвин В. П. Особливості вимови голосних у говірках нижнього правобережного Подністров'я. *Наукові записки Одеського педінституту. Одеса, 1959. Т. XXIII. С. 12–25.*
49. Макаров В. І. Становлення східнослов'янської діалектології як самостійної науки : Навчальний посібник. Київ : ІСДО, 1995. 104 с.
50. Матвіяс І. Г. Картографування причорноморських українських говорів. *Праці XIII республіканської діалектологічної наради. К., 1970. С. 134–141.*
51. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. К.: Наукова думка, 1990. 168 с.
52. Мельничук О. С. Південноподільська говірка с. Писарівки (Кодимського р-ну Одеської обл.). *Діалектологічний бюлетень, 1951. Вип. III. С. 44–68.*
53. Мірошниченко О. О. Болгарські та східнороманські елементи в українських південнобессарабських говірках. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Ізмаїл, 2004. Вип. 17. С. 100–106.*
54. Мірошниченко О. О. Германізми в лексиці українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. *Філологічна освіта у поліетнічному просторі: регіональний досвід. Ізмаїл : РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2013. С. 168–171.*
55. Мірошниченко О. О. Лексична інтерференція у південнобессарабській говірці с. Першотравневе. *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2005. Вип. 14. С. 144–150.*

56. Могила А. П. До характеристики середньочеркаських говірок. К. : Вид-во Київськ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1958. 64 с.
57. Могила А. П. Словозміна в говірках середньої Черкащини. *Середньонаддніпрянські говори*. К., 1960. С. 44–64.
58. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 450 с.
59. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славістів. Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. 78 с.
60. Муқан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... канд. філол. наук : 661. Глухів. 1960. 291 с.
61. Назарова Т. В. Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті. К. : Наукова думка, 1985. 136 с. (107 карт).
62. Назарова Т. В. Проблема перехідних говірок між українською і білоруською мовами (говірки Нижньої Прип'яті). *Праці XI республіканської діалектологічної наради*. К., 1965. С. 90–105.
63. Назарова Т. В. Українські говірки Нижньої Прип'яті (українсько-білоруські міждіалектні контакти) : дис. ... кандидата філол. наук : 661. К., 1963. 423 с. + 63 карти.
64. Німчук В. В. Словотвір прийменників у закарпатських говірках української мови. *Українська діалектна морфологія*. К., 1969. С. 71–81.
65. Німчук В. В. Словотвір сполучників у верхньонадборжавських говірках. *Діалектологічний бюлетень*. К., 1962. Вип. IX. С. 70–84.
66. Німчук В. В. Словотвір числівників у верхньонадборжавських говірках. *Діалектологічний бюлетень*. К., 1961. Вип. VIII. С. 44–56.
67. Німчук В. В. Ступенювання у верхньонадборжавських говірках. *Питання граматики і лексикології української мови*. К., 1963. С. 17–29.
68. Орос В. І. Українські говірки Хустського району Закарпатської області Української РСР у зв'язку з іншими говорами української мови : дис. ... кандидата філол. наук : 661. Львів, 1957. 451 с.

69. Павлюк М., Робчук І. Українські говори Румунії. Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто, 2003. 784 + XVI.
70. Пагіря І. До питання лабіалізації голосних в українських говорах району Карпат. *XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей.* Київ, 1977. С. 25–27.
71. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Звучня і Морфологія. Praha : Nákl. Sboru pro Výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, 1938. Ч. I. 546 с.
72. Пуйо Й. Спостереження над вигуками і вигуківими словами українських говорів району Карпат. *XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей.* Київ, 1977. С. 125–126.
73. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. Одеса, 2011. 223 с.
74. Шарпило Б. А. Спроба порівняльно-історичної характеристики східнословобожанських (старобільських) говірок. *Діалектологічний бюлетень.* Вип. VII. Київ, 1960. С. 3–23.
75. Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка. Петербург, 1916. С. 1–122.
76. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. Львів, 1957. 254 с.
77. Kolesnykov A. Heuristic Potential of Natural Linguistic Laboratory of Area between the Danube and the Dniester Rivers: the Investigation of the Ukrainian Segment. *Journal of Danubian Studies and Research.* 2019. Vol. 9, No 1. P. 262–274.